

De scheikundige

*het dramatische leven
van
Fritz Haber*

Chrétien Schouteten

voor Yvonne

Uitgeverij Ter Verpoozing
ISBN: 978-90-73064-24-9
NUR: 307

© Chrétien Schouteten

Derde druk juni 2021

www.gerardstout.nl
www.nedersaksisch.org

Omslag en vormgeving: Gerard Stout

Niets uit deze uitgave mag worden vereenvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm, digitale bestanden of op welke wijze dan ook zonder schriftelijke toestemming van de auteur.

Chrétien Schouteten

De scheikundige

het dramatische leven
van
Fritz Haber

Ter Verpoosing

Inhoud

Personages	6
Voorwoord	7
Scènes	9
Fritz Haber, biografie	140
Voorgeschiedenis	146
Ethiek	149
Dankwoord	152
Over de auteur	155
Wetenschappers over <i>de scheikundige</i>	156

Chemie in oorlog en vrede

Personages

- * Fritz Haber, chemicus.
- * Max Plank, natuurkundige.
- * Clara Immerwahr, eerste echtgenote van Fritz Haber.
- * Hermann Haber, zoon van Fritz en Clara.
- * Charlotte Nathan, tweede echtgenote Fritz Haber.
- * Lutz Haber, zoon van Fritz en Charlotte.

Oneven scènes: Berlijn, 1935.

Even scènes: terugblikken.

Voorwoord

Welke rol spelen wetenschappers in oorlogstijd? Hoe reageren ze op de eisen van het vaderland? Is dienstbaarheid aan het vaderland een kwestie van plicht of is er enige keuzevrijheid? Wat doen wetenschappers met hun eigen verantwoordelijkheid? Waar liggen hun morele grenzen? Welke gevolgen heeft dit voor hun privéleven? Met deze vragen worstelen de personages in 'De scheikundige'.

Het stuk, dat gebaseerd is op historische feiten, speelt in 1935, in Nazi-Duitsland, als de beroemde natuurkundige Max Planck, president van het Keizer Wilhelm Genootschap, een herdenkingsbijeenkomst wil organiseren voor zijn overleden collega, de al even befaamde joodse chemicus Fritz Haber, die jarenlang leiding gaf aan een van de instituten van het genootschap. De Nazi-regering probeert deze bijeenkomst te dwarsbomen, maar onderschat de moed, daadkracht en creativiteit van Max Planck en zijn collega's.

We beleven de spannende dagen rondom Habers herdenking niet alleen mee via Max Planck en Charlotte Nathan, Habers tweede echtgenote. Maar vooral via Hermann en zijn jongere halfbroer Lutz, zonen van Fritz Haber, respectievelijk uit zijn huwelijk met Clara Immerwahr en Charlotte. De herdenking is aanleiding om terug te kijken op het bewogen (privé-)leven van Fritz Haber. Die terugblik blijkt sterk gekleurd te worden door het subjectieve karakter van de persoonlijke herinneringen. Zo ontstaat een kleurrijk portret van Fritz Haber in een complexe omgeving en in een roerige tijd.

Is Fritz Haber verantwoord en gewetensvol omgegaan met de dilemma's, waarvoor hij zich als Duitse wetenschapper geplaatst voelde? Kunnen zijn dierbaren hem zijn eventuele fouten vergeven? Hun zoektocht leidt tot felle confrontaties. De onderlinge spanningen lopen zó hoog op dat een lang verzwegen familietragedie wordt onthuld.

Dit historisch drama nodigt uit tot nadenken over de vraag of de ethische kwesties verbonden met het leven van Fritz Haber nog steeds spelen en in de toekomst opnieuw kunnen spelen.

Scène 1

Vooraf: We horen (een deel van) Schuberts Andante con moto uit het kwartet in D-mol.

Berlijn, januari 1935

Op het toneel zien we de werkkamer van een chemicus. Het is een hoogleraarskamer, die duidelijk niet meer in gebruik is. Er staan een vrijwel leeg bureau met een bureaustoel, een tafel met enkele stoelen en boekenkasten, die voor een groot deel leeg zijn. In de boekenkast staan nog enkele drinkglazen en aangebroken flessen drank.

Aan de muren zien we een schoolbord, er hangen nog enkele schema's van chemische processen en foto's van chemische fabrieken. Hier en daar is het behang verkleurd op plaatsen waar vroeger iets heeft gehangen. Er staan enkele koffers en verhuiskisten op de grond. Een deel van de kamer wordt ingenomen door een laboratoriumtafel met een gasbrander, enkele potten met chemicaliën, divers glaswerk, apparatuur, instrumenten enz. Bij deze laboratoriumtafel staan enkele krukken.

Hermann (een dertiger) en Charlotte (een veertiger) zitten aan tafel. Lutz (een tiener) zit op een kruk en speelt verveeld met glaswerk en instrumenten aan de laboratoriumtafel.

Hermann (tegen Charlotte, vol ongeloof, schudt zijn hoofd):

Als ik zo rondkijk, dan lijkt het dat mijn vader, (kijkt naar Lutz, die hem aankijkt)... Lutz, dat **ònze** vader, helemaal niet dood is. Deze kamer maakt zijn dood onwezenlijk. Voor **mij** leeft hij hier nog.

Charlotte (constaterend):

Hij is toch echt dood en begraven!

Hermann (*kijkt naar de deur*):

Voor mij is het net alsof hij hier elk moment kan binnenlopen!

Charlotte (*afkeurend rondkijkend*):

Heus? Ja, toen jullie vader hier nog werkte, gaf **hij** glans aan zijn kamer. Hier in Berlijn had hij als directeur de leiding van zijn laboratorium. Hier in deze werkkamer voelde Fritz zich thuis, hier bruiste hij van energie, hier stroomde zijn creativiteit!

Hermann:

U heeft gelijk. Dat is allemaal voorbij!

Charlotte:

Voor mij kwam zijn dood als een complete verrassing. Want de laatste keer dat ik hem zag - niet zo lang voor zijn dood - vond ik hem krachtig en energiek Hij wist precies wat hij wilde. Of **niet** wilde. Ja, ik weet het, hij was ziekelijk, zijn hele leven al. Ik kon toen niet weten dat hij zó ernstig ziek was. Ik heb er helemaal niet aan gedacht dat hij zo snel zou kunnen sterven. We hebben toen mijn alimentatie geregeld. Maar helaas niet zijn testament. Achteraf erg jammer en vervelend, want hoe moet het nu verder met mij en met Lutz en Eva?

Hermann (*in de richting van Lutz*):

Ja, Eva waar is je grote zus eigenlijk? Waarom is ze niet meegekomen?

Charlotte (*voordat Lutz de kans krijgt om te antwoorden*):

Eva wilde per se thuis blijven om alle tijd aan haar studie te besteden, ambitieus als ze is. Ik vond het

goed. Ze is inmiddels zestien en moet haar eigen keuzes leren maken. Bovendien wisten we niet waarom Prof. Planck ons hier heeft uitgenodigd, al denk ik dat het belangrijk is.

Lutz (*tegen Hermann*):

Hermann, **ik** had geen keus, ik kon er niet onderuit. Ik moest doen wat mijn moeder zei, zoals altijd ... Als een klein kind moest ik mee.

Charlotte:

Begrijp dat toch! Ik wilde niet alléén naar Berlijn reizen. Helemaal vanuit Lausanne! Daarom wilde ik dat je met me mee ging.

Lutz:

Maar of **ik** dat wel wilde, daar werd helemaal niet naar gevraagd. U wilde niet alleen gaan. Ik moest aangenaam reisgezelschap zijn. Punt uit.

Charlotte:

Was dat soms teveel gevraagd? En bovendien: ben je niet benieuwd wat Prof. Planck ons wil vertellen?

Lutz:

Nou, eigenlijk niet. Al snap ik heus wel dat hij - als president van het Keizer Wilhelm Genootschap - iets over mijn vader wil zeggen. (*In de richting van Charlotte*) Maar mijn vader heeft mij na jullie scheiding in de steek gelaten. Ik was toen echt nog een klein kind. Ik kende hem niet. Een oude man, dat was hij.

Charlotte:

Gedraag je, Lutz! Heb respect voor je vader!

Lutz:

Hij was een oude man! Daar kunt u niet omheen!

Hermann:

Lutz heeft gelijk! Mijn vader was veel ouder dan u!

Charlotte:

Ja ... hij was 21 jaar ouder dan ik, dat klopt helemaal!
Maar wat zeggen getallen? Zijn leeftijd speelde voor
mij geen rol! We hielden van elkaar.

Hermann:

Het verschil in **onze** leeftijden is veel kleiner. Wij
schelen maar 12 jaar.

Charlotte:

Nou en? Wat wil je daar mee zeggen?

Lutz:

Wat kunnen mij jullie leeftijden schelen! Het enige
wat ik wil weten is waaraan mijn vader is overleden.

Charlotte:

Ik heb je toch verteld dat hij plotseling is gestorven.

Lutz:

Ja, moeder, maar ik wil graag van Hermann horen
hoe het is gegaan en zo. Hij was er immers bij!

Hermann:

Geloof je je moeder niet?

Lutz:

Jawel, natuurlijk wel. Maar ze zegt zelf dat mijn
vaders dood voor haar als een verrassing kwam. Dat

wil ik best geloven. Maar het betekent ook dat ze mijn vader de laatste jaren niet goed genoeg heeft gekend.

Hermann:

Ik kan je wel wat meer vertellen, Lutz. Zijn lichamelijke conditie werd het laatste jaar steeds slechter. Hij had bijna elke dag aanvallen van angina pectoris.

Lutz:

Van wat?

Hermann:

Angina pectoris. Dan krijgt het hart te weinig zuurstof. Het leidt tot heftige pijn op de borst.

Lutz:

Valt daar niets tegen te doen?

Hermann:

Je kunt alleen de pijn bestrijden. Mijn vader gebruikte daarom morfine. Verder was hij de laatste tijd héél moe.

Charlotte:

Daar ga je niet dood aan! Ik heb hem trouwens niet anders gekend. Hij werkte altijd al veel te hard! Was thuis altijd uitgeput!

Hermann:

Maar hij sliep de laatste tijd niet meer! Ondanks zware slaappillen! Daardoor ging zijn gezondheid sterk achteruit. Ook kon hij het koude, natte en druilerige klimaat van Engeland niet verdragen.

Charlotte:

Toen hij in Basel stierf, was hij zeker op vakantie of in een kuuroord?

Hermann:

Nee. Hij zocht op doktersadvies een milder klimaat op en wilde innerlijk tot rust komen. Zijn hele leven stond op de kop. In Engeland – aan de universiteit van Cambridge – moest hij zijn draai nog vinden. Hij voelde zich daar erg eenzaam.

Charlotte:

Alsof het hier in Duitsland zo gemakkelijk is! Hij had tenminste nog een **báán**, terwijl dat **hier** voor velen onmogelijk is!

Hermann:

Hij was ook verbitterd en neerslachtig. De laatste tijd piekerde hij over beslissingen die hij vroeger genomen had. Of die niet verkeerd waren geweest. Hij dacht na over zijn toekomst en sprak met mij over de vraag of hij in moest gaan op een verzoek van Dr. Weizmann om in Palestina een nieuw instituut voor fysische chemie op te richten.

Charlotte:

En?

Hermann:

Hij leek er wel voor te voelen, maar wist het nog niet zeker.

Charlotte:

Hij was alles kwijt geraakt wat hem lief was. Zijn hart was gebroken.

Lutz:

Wat was hij dan allemaal kwijt geraakt?

Hermann:

Zijn werk als wetenschapper. Zijn instituut, waarvan hij 22 jaar directeur was. Zijn collega's, van wie hij hield. Zijn status.

Charlotte:

Duitsland, zijn vaderland, waarvoor hij zich altijd had ingezet.

Hermann:

Zijn geld. Hij was zijn vaste inkomsten kwijt, terwijl hij hoge kosten had vanwege zijn dure medicijnen.

Charlotte:

En ook niet te vergeten: zijn vermogen. Door de economische crisis was er niet veel meer van over.

Hermann:

En een gedeelte hiervan moest hij als emigratiebelasting betalen, toen hij Duitsland verliet! Hij had het zelf niet breed. Vermoedelijk omdat zijn gezin niets tekort mocht komen.

Lutz (*cynisch*):

Dat gezin was hij al jaren geleden kwijt geraakt. Dat wilde hij toch zelf?

Charlotte:

Nee, **ik** wilde scheiden. **Hij** had geen keus. Het gekke is dat ik ondanks alles van hem ben blijven houden.

Lutz:

Ondanks alles? Wat is er dan gebeurd?

Charlotte:

Dat is een te lang verhaal. Dat vertel ik je later wel.
Je zou het nu niet begrijpen.

Lutz (*beledigd*):

Daar ben ik blijkbaar nog te jong voor. Maar ik ben geen kind meer!

Charlotte:

Lutz, weet dat je vader veel van me heeft gehouden!

Hermann:

Categorie oncontroleerbare uitspraken! Misschien was mijn vader **jouw** grote liefde. Dat zou kunnen!

Charlotte:

Geloof me, Hermann, hij heeft veel van me gehouden.

Hermann:

Hoe lang heeft dat geduurd? Nog geen 10 jaar!

Charlotte:

Dat hij van me hield, dat heeft hij zo vaak gezegd!

Hermann:

Gefluisterd, vermoed ik. Ik was niet bij dit soort intieme momenten!

Charlotte:

Die hielden we angstvallig voor jou verborgen, omdat je zo verschrikkelijk jaloers was en zo ontzettend veel aandacht vroeg.

Hermann:

Echt niet. Dat was uw eigen fantasie.

Charlotte:

Je vader durfde me zelfs niet ten huwelijk te vragen. Bang om jou verdriet te doen.

Hermann:

Ik begrijp er niets van. Op een gegeven moment heb ik hem zelfs gevraagd waarom hij nog niet met u getrouwd was.

Charlotte:

Jouw vraag verlost hem uit zijn dilemma. Een grote opluchting was het. Direct hierna vroeg hij mij.

Hermann:

Nooit geweten dat ik zo'n belangrijke rol heb gespeeld. Ik kan me niet herinneren dat u me hier ooit voor heeft bedankt!

Charlotte:

Waarom zou ik? Bovendien wist ik toen niet wat me te wachten stond.

Hermann:

Ik moest omschakelen en had moeite om mijn houding naar u te bepalen. En naar mijn vader. Ik voelde me loyaal naar mijn moeder, die nog niet zo lang dood was. Begreep u dat dan niet?

Charlotte:

Begreep jij dan niet dat je vader eindelijk gelukkig was?

Hermann:

Eindelijk eindelijk Wat weet u ervan? **Ik** weet dat er een tijd was dat mijn ouders gelukkig waren met elkaar.

Charlotte:

Dat heeft niet lang geduurd, dacht ik zo.

Hermann:

In ieder geval langer dan die 10 jaar met u! Ze werden al verliefd op elkaar toen ze nog heel jong waren. Dat heeft mijn vader me vaker verteld. Zo weet ik dat ze elkaar in Breslau op een dansavond hebben ontmoet. Dat was - geloof ik - in 1890

Scène 2

Breslau, 1890

Op het schaarsverlichte toneel staan een zwart tafeltje met twee zwarte stoelen. Er klinkt dansmuziek (een wals). Fritz Haber en Clara Immerwahr (beiden nog jong: begin twintigers) dragen zwarte kleding en dansen met elkaar. Als de muziek stopt gaan ze aan het tafeltje zitten.

Fritz:

Hoe vond je deze muziek?

Clara:

Prachtig. Ik kan er helemaal in opgaan. Ik hou ook wel van dansen. En jij?

Fritz:

Ja, ik hou van de gezelligheid.

Clara:

Maar hou jij van **dansen**?

Fritz (flirtend):

Dat hangt ervan af met wie. Met **jou** wil ik wel.
(Clara glimlacht)

Fritz:

Sinds ik hier mijn militaire dienstplicht vervul kom ik regelmatig. Ik heb nu meer tijd. Zeker nu ik weet dat ik geen officier kan worden.

Clara:

Teleurgesteld?

Fritz:

Dat was ik eerst wel. Maar inmiddels ben ik er overheen. Het gaat nu eenmaal zo in dit land. Joden zijn eigenlijk tweederangs burgers. We worden achtergesteld.

Clara:

Ik ben het met je eens en merk het zelf ook.

Fritz:

Claartje, wat doet je vader eigenlijk?

Clara:

Dat doet er toch niet toe? Het gaat er toch veel meer om wat **ik** doe of graag zou willen doen? Je zei daarnet: Ik heb nu meer tijd. Meer tijd dan ... eerst? Wat deed je vroeger dan?

Fritz:

Ik heb scheikunde gestudeerd (*en vervolgens stoer*) in Berlijn en Heidelberg en

Clara (*onder de indruk*):

Niet gek voor een jongen uit Breslau!

Fritz:

Het heeft me ook heel wat moeite gekost. Voordat het zover was!

Clara:

Hoezo, vertel!

Fritz:

Mijn vader wilde helemaal niet dat ik scheikunde ging studeren. Hij wilde dat ik in **zijn** verhandel ging werken. Zijn levenswerk. Ik voelde daar niks voor. Ik lig sowieso altijd met hem overhoop, al sinds mijn kinderjaren. Hij is zó anders dan ik. Een strenge Pruis, die volledige gehoorzaamheid eist.

Clara:

En je moeder Wat vond die van je wens om scheikunde te gaan studeren?

Fritz:

Ik heb mijn moeder jammer genoeg nooit gekend, ze is kort na mijn geboorte gestorven. Ik heb wel een stiefmoeder en drie halfzusjes.

Clara:

Neem me niet kwalijk, dat kon ik niet weten Wat vond je stiefmoeder dan?

Fritz:

Dat weet ik eigenlijk niet. Thuis beslist mijn vader altijd. Hij is erg dominant, zoals ik al zei... Daarom wilde ik Breslau ontvluchten. Mijn stiefmoeder is trouwens een lieve vrouw, hoor, en mijn halfzusjes zijn ook lief. Maar genoeg over mij leven jouw ouders nog?

Clara:

Gelukkig wel. Ik heb nog twee zussen en een broer. Ik ben de jongste thuis.

Fritz:

Wonen jullie hier in Breslau?

Clara:

Ja, maar vroeger woonde ik 's zomers in Polkendorf, op het platteland, niet ver hier vandaan. Daar hebben mijn ouders een boerderij.

Fritz:

Zat je dan op **twee** scholen?

Clara:

In Polkendorf kregen mijn zusjes en ik les van een gouvernante. Daar merkte ik hoe leuk en boeiend ik scheikunde vind!

Fritz (*erg enthousiast*):

Werkelijk? Ik had dat ook. In mijn gymnasiumtijd deed ik thuis al scheikundeproefjes! Wat vond ik dat spannend! Van mij moest het bruisen, stinken, branden en knallen!

Clara:

Daar had ik ook graag op gezeten, op het gymnasium, maar dat was voor mij niet weggelegd, als meisje.

Fritz (*vleiend, corrigerend*):

Als jonge vrouw....

Clara:

... heb ik het moeilijk. Omdat ik wat **anders** wil dan wat anderen van me verwachten. Omdat ik niet zo snel mogelijk wil trouwen. Mijn zussen willen dat wel, maar **ik** niet!

Fritz (*buigt zich verliefd naar haar toe*):

Omdat je de ware nog niet hebt ontmoet? Of?

Clara:

Omdat voor mij trouwen niet zaligmakend is! Ik wil **mee gaan doen** in deze maatschappij. Dingen doen die ik interessant vind en waarin ik goed ben. Ik wil mijn eigen geld verdienen. Onafhankelijk worden. Door een universitaire opleiding! Net als mijn broer, die in Berlijn studeert. Hij is mijn grote voorbeeld! Wat ben ik jaloers op hem!

Fritz:

Clara, hoe wil je dat bereiken - als vrouw - ?

Clara:

Ik volg nu een opleiding tot lerares, maar daarna probeer ik aan de universiteit toestemming te krijgen om als toehoorder scheikundecolleges te mogen volgen.

Fritz:

Ik weet dat **mannen**, van hoog tot laag, van professoren tot studenten ... zo is mijn ervaring ... op de universiteit vooroordelen hebben tegenover vrouwen die vinden dat ze zo nodig moeten gaan studeren.

Clara:

Wat denken deze mannen dan? En wat denk **jij**, Fritz?

Fritz:

Ik weet natuurlijk niet **precies** wat die mannen denken. Ze **negeren** vrouwelijke studenten of werken hen tegen. Ze doen altijd wat lacherig en drijven de spot met hen.

Clara (*met nadruk*):

Maar wat vind **jij**, Fritz?

Fritz:

Om eerlijk te zijn ... ik denk dat het sterke punt van jullie vrouwen is dat jullie van nature gevoeliger zijn dan wij mannen, tegelijkertijd laten jullie je eerder door deze gevoelens leiden, beter gezegd afleiden, wat niet goed is bij wetenschappelijk onderzoek.

Wetenschappelijk onderzoek is rationeel werk, waar mannen van nature beter in zijn.

Bovendien zijn de meeste vrouwen in een groot deel van hun leven bezig met de opvoeding van hun kinderen.

Clara (*boos*):

En met de verzorging van hun mannen. **En** die van familieleden en vrienden, als die zorg behoeven. **En** met het huishouden: boodschappen doen, eten koken, wassen en strijken, schoonmaken noem maar op. Alles bijeen genomen hebben vrouwen een bijzonder zware taak.

Fritz:

Een vrouw is voor deze taak veel beter geschikt dan een man. Ze heeft van nature veel meer het zorgzame in zich. Maar wat ik al zei, als ze hiermee bezig is, kan ze geen wetenschappelijk werk doen.

Clara (*fel*):

Ook al ben ik een vrouw, ik ben helemaal wèg van scheikunde en ik **zal** het studeren! Daarna wil ik in de wetenschap gaan werken. Ik laat me mijn ambitie niet afnemen door mannen, die andere verwachtingen hebben.

Gelukkig ken ik één man, die volledig achter me staat! Die is heel belangrijk voor me!

Fritz (*wijst op zichzelf*):
Ik, neem ik aan?

Clara:
Wie weet? Nee, mijn vader, dat weet ik zeker! Hij hecht grote waarde aan een goede opleiding voor iedereen! Ook voor vrouwen! Dus ook voor mij! Wat vind jij, Fritz, van mijn wens om te gaan studeren?

Fritz (*aarzelend*):
Ik kan de wens van vrouwen begrijpen. Ik denk dat een goede opleiding belangrijk is voor alle vrouwen, zeker als ze ongehuwd willen blijven. Wil je dat?

Clara:
Ik weet niet of ik wel geschikt ben om te trouwen.

Fritz:
Waar twijfel je aan?

Clara:
Of ik wel gelukkig kan worden in een huwelijk. Kan ik als getrouwde vrouw en moeder ook als wetenschapper werken?

Fritz:
Ik dacht van wel, vooral als je man ook wetenschapper is. Die kan je behoefte begrijpen. Je kunt dan **samen** wetenschappelijk onderzoek verrichten.

Clara:
Dat klinkt aantrekkelijk!

Fritz (*flirtend*):

Claartje, wat dacht je in dit verband van een samenwerking en een huwelijk met **mij**?

Clara kijkt Fritz enkele seconden aan. Dan klinkt er muziek.

Clara (*blijft hem serieus aankijken*):

Hoor je de muziek? Laten we dansen.

Fritz glimlacht; ze staan op en gaan dansen.

Scène 3

Berlijn, januari 1935

Hermann, Charlotte en Lutz zijn nog steeds bij elkaar in de werkkamer van Fritz Haber.

Hermann:

Als het thuis gezellig was, wat trouwens niet zo vaak voorkwam, dan **dansten** mijn ouders door de kamer! Ik herinner me dat nog als de gelukkigste momenten uit mijn vroege jeugd.

Lutz (*kijkt zijn moeder aan*):

Moeder, ik heb **u** nooit met mijn vader zien dansen!

Charlotte:

Wat ik al eerder zei: We hielden ons in, (*kijkt Hermann aan en wijst naar hem*) omdat **hij** zo jaloers was.

Hermann:

Daar hebben we het al over gehad. Is niet interessant meer. Maar als u mij werkelijk jaloers vond, waarom heeft u me daar niet op aangesproken? (*sarcastisch*) Misschien had ik daar wat van kunnen leren.

Charlotte:

Je was toen erg gesloten. Dat was voor ons niet gemakkelijk. We hebben het vaak geprobeerd.

Hermann:

Lag het alleen maar aan mij?

Voordat Charlotte kan antwoorden, wordt er op de deur geklopt.

Charlotte (*opgelucht*):
Ha, daar is Prof. Planck!

Max Planck (een zeventiger) komt binnen; men begroet elkaar. Hij geeft iedereen een hand en hem wordt de beste stoel aangeboden.

Max Planck:
Neemt u me niet kwalijk, Frau Dr. Haber, u ziet dat we nog geen tijd hebben gehad om de overige zaken van uw man naar u op te sturen.

Hermann:
Geen probleem. Daardoor is nog iets van **zijn** sfeer aanwezig!

Max Planck (*verbaasd, in de richting van Charlotte*):
Ik zie dat uw dochter er niet is.

Charlotte:
Professor, Eva had het te druk met haar huiswerk, maar ze laat u groeten.

Max Planck:
Hartelijk dank, hoe gaat het met haar?

Charlotte:
Heel goed. Dank u. Ze studeert hard. Dat heeft ze van haar vader.

Lutz:

U denkt dat ze studeert, maar ik weet zeker dat ze nu aan het skiën is.

Max Planck:

U vraagt zich natuurlijk af waarom ik u gevraagd heb om helemaal naar Berlijn te komen.

Lutz maakt in zijn mimiek voor ieder duidelijk dat hij ongeïnteresseerd is. Charlotte geeft Lutz een teken zonder dat Max Planck dit ziet.

Max Planck :

Als president van het Keizer Wilhelm Genootschap mag ik u melden dat we een herdenkingsbijeenkomst gaan organiseren!

Lutz (ongeïnteresseerd):

Toch niet voor mijn vader?

Charlotte (boos):

Laat de Professor toch uitspreken!

Max Planck (schraapt zijn keel en spreekt nu op officiële toon):

Ik mag u mededelen dat het Keizer Wilhelm Genootschap het meer dan gepast vindt dat een herdenkingsbijeenkomst wordt gehouden voor Prof. Fritz Haber, voormalig directeur van het Keizer Wilhelm Instituut voor Fysische Chemie en Elektrochemie.

Charlotte:

Daar ben ik blij mee, want dat heeft hij wel verdiend.

Max Planck:

Ja, daar zijn we het volledig over eens. Hoewel niet alleen het Keizer Wilhelm Genootschap, ook de Duitse Chemische Vereniging en de Duitse Natuurkundige Vereniging doen mee aan de organisatie. Zelfs minister Rust wil me over de herdenking spreken. Ik moet zo snel mogelijk contact met hem opnemen.

Lutz (*alsof hij geïnteresseerd is*):

Krijgt iedere overleden collega zo'n "herdenkings-bijeenkomst"?

Max Planck:

Beste Lutz, elke gestorven collega blijft natuurlijk in onze gedachten. Maar zo'n herdenking, zoals we voor je vader organiseren, houden we alleen voor de allergrootste wetenschappers.

Lutz (*alsof hij trots is*):

En mijn vader was natuurlijk de allergrootste?

Charlotte:

Gedraag je toch, Lutz! Weet je wel dat je vader heel geliefd was onder zijn medewerkers en studenten?

Lutz:

Nee, hoe moet ik dat weten? Maar het verbaast me wel. Hoe kreeg hij dat voor mekaar?

Max Planck:

Door de manier waarop hij met hen omging. Hij gaf ze niet alleen een grote wetenschappelijke vrijheid, maar sprak hen ook moed in en ondersteunde hen bij tegenslagen in hun onderzoek.

Hij liet hen niet vallen als hun onderzoek geen resultaten had. Hij was attent en inspirerend en werd daarom op handen gedragen.

Lutz (*sarcastisch*):

Professor, thuis was hij geloof ik anders, als ik mijn moeder mag geloven.

Charlotte:

Omdat hij erg gedreven was; zijn werk was zijn passie, hij was verslaafd aan zijn werk. Daardoor ging hij regelmatig over de grenzen van zijn fysieke mogelijkheden. Daarna moest hij weer bijkomen in een of ander sanatorium of kuuroord.

Hermann:

Hard werken zag hij als zijn plicht.

Charlotte:

Niets doen kon hij niet verdragen. Als rechtgeaarde Pruis had hij een gruwelijke hekel aan **ledigheid**.

Hermann:

Zijn geest moest altijd bezig zijn! Als hij niet met zijn werk bezig was, dan lag hij op de bank en las detectives. Maar een enkele keer speelde hij een spelletje schaak met mij!

Max Planck:

Geachte Frau Dr. Haber, beste Hermann en Lutz, ik kan wel zeggen dat hij met name voor de scheikunde veel heeft betekend.

Lutz:

Hij heeft mij nooit iets over zijn werk verteld. (*Onverschillig*) Daar was ik zeker nog te klein voor. Heeft hij echt wat belangrijks gedaan?

Max Planck:

Jongeman! Zijn grootste ontdekking was het vinden van een manier om ammoniak te maken uit stikstof en waterstof.

Charlotte (*heel trots*):

Waarvoor hij de Nobelprijs voor de Scheikunde heeft gekregen! Ik was er bij! In Stockholm. In 1920.

Hermann:

Bij de uitreiking verlieten de Franse en Engelse wetenschappers de zaal!

Lutz:

Hoezo? Waren ze het er niet mee eens?

Charlotte:

Dat is een lang verhaal.

Lutz (*zuchtend*):

Waar ik zeker nog te jong voor ben? Mag ik wèl weten waarom het maken van ammoniak zo bijzonder was?

Max Planck:

Ammoniak was destijds een stof die **niemand** nog kon maken. In geen **enkel** laboratorium was het gelukt, althans niet in grote hoeveelheden. Terwijl het zo nodig was in de strijd tegen de honger.

Want uit ammoniak kan namelijk kunstmest worden geproduceerd. Door de ontdekking van jullie vader kon de chemische industrie de honger effectief gaan bestrijden.

Niet alleen in Duitsland, maar in heel de wereld. Het was een zegen voor de mensheid!

Hermann:

Met zijn kunstmest groeiden de gewassen tot in de hemel! De landbouw is hem veel dank verschuldigd. Sterker nog: elke landbouwer en burger! Waar dan ook! Men sprak overal van “brood uit lucht”, omdat de voor de ammoniakproductie benodigde stikstof uit de lucht werd gehaald!

Max Planck:

Het was meer “brood uit de hemel”, zulk een geschenk was het voor de mensheid. Tegelijkertijd had zijn wetenschappelijk werk een groot effect op de economie van Duitsland.

Charlotte:

En op de Duitse welvaart! Fritz was duidelijk een van de grote geesten van Duitsland! Hij heeft zich altijd voor zijn land ingezet. Duitsland is hem veel dank verschuldigd!

Max Planck:

Vandaar ook deze herdenking! En zijn vrouw en kinderen horen daarbij op de eerste rij te zitten! Daarom wil ik u, Frau Dr. Haber en jullie, Hermann en Lutz, van harte uitnodigen! (*In de richting van Charlotte*) Het is heel spijtig dat uw dochter niet is meegekomen.

Charlotte:

Hartelijk dank voor uw uitnodiging, Herr Professor! We zullen er zijn, en Eva ook. Dit eerbetoon aan haar vader mag ze niet missen. Ik zal haar op de hoogte brengen, zodat ze alsnog hierheen komt.

Hermann:

Herr Professor, ik wil u hartelijk danken voor de uitnodiging. Ook ik zal komen.

Charlotte:

Wie worden er allemaal uitgenodigd?

Max Planck:

Al zijn collega's met wie hij heeft samengewerkt en die zich op een of andere wijze met hem verbonden voelen. Eigenlijk allen, die hem dankbaar zijn, omdat hij veel voor hen heeft betekend. Niet alleen de geïnteresseerde collega's uit Berlijn en heel Duitsland, ook de collega's uit het buitenland worden uitgenodigd.

Charlotte:

Waar vindt de bijeenkomst plaats?

Max Planck:

Kent u de grote zaal van het Harnack-Haus?

Hermann:

Hoe stelt u zich die herdenkingsbijeenkomst voor?

Max Planck:

Wij denken aan drie sprekers, die hem zullen gedenken en eren voor zijn verdiensten voor de scheikunde, voor de chemische industrie en voor Duitsland.

Aan het begin en aan het eind zullen leden van het Berlijns Filharmonisch Orkest musiceren.

Charlotte:

Wat mooi! Weet u al wat ze gaan spelen?

Max Planck:

In overleg hebben we gekozen voor werken van Schubert en Beethoven.

Charlotte:

Goed gekozen! Fritz hield erg van deze componisten. Welke stukken staan op het programma?

Max Planck:

Dat mooie Andante van Schubert en Beethovens Cavatine.

Lutz (*berustend*):

Ik weet zo weinig van mijn vader. Eigenlijk haast niks. Zelfs niet van welke muziek hij hield.

Max Planck:

Lutz, laat ik je dan dit zeggen: je vader heeft grote betekenis gehad. Weet je wel dat hij zelfs de levens van vele mijnwerkers heeft gered?

Lutz (*verbaasd*):

Hoezo?

Max Planck:

Het begon allemaal bij Keizer Wilhelm. Die had alle Duitse wetenschappers verzocht om onderzoek te gaan doen ter verbetering van de veiligheid in kolenmijnen. Jullie vader ging daar op in en

ontwikkelde een apparaat, waarmee mijnwerkers konden meten hoe groot de kans was op een gasexplosie. Zodoende konden ze zich bij gevaar tijdig in veiligheid brengen.

Charlotte:

De keizer heeft hem voor deze uitvinding geëerd!
Helaas vóór mijn tijd!

Max Planck (*tegen Lutz*):

Ja, het was lang geleden. Je vader heeft overigens nog veel meer belangrijks gedaan. Hij heeft niet alleen mogelijk gemaakt dat de voedselproductie sterk kon worden verhoogd, zoals je inmiddels al weet, maar ook een manier ontdekt om de voedselvoorraden tegen ongedierte te beschermen. Tegen muizen, ratten en dergelijke. Samen met IG Farben heeft hij het gif Zyklon ontwikkeld.

Lutz:

Gevaarlijk spul, zeker?

Max Planck:

Wis en waarachtig! De werkzame stof is blauwzuur!
Zeer giftig, uiteraard afhankelijk van de dosis, zoals Paracelsus al zei.

Lutz (*lacherig*):

Zou je er ook mensen mee kunnen doden, professor?

Max Planck:

Beste Lutz, dat kan op velerlei manieren, daar heeft men blauwzuur waarachtig niet voor nodig.

Hermann (*cynisch*):

Wetenschappers vergroten wel de mogelijkheden om te doden.

Lutz (*sarcastisch*):

Ja, daar zit de wereld op te wachten.

Max Planck (*belerend*):

De mensen begrijpen nog niet altijd dat de ontwikkeling van de wetenschap niet is tegen te houden. Verkeerde toepassingen kan ook niemand voorkomen. Dat is nu eenmaal het lot van wetenschappers. Zij moeten aanvaarden dat hun kennis verkeerd gebruikt kan worden. (*korte stilte*) Gelukkig lijdt het overgrote deel hier niet onder, want de meeste wetenschappers gaan uit van mogelijke positieve gevolgen van nieuwe kennis. Jullie vader heeft het bijvoorbeeld ook mogelijk gemaakt dat Duitsland zelf benzine kon maken! Heel belangrijk voor onze economie!

Lutz (*wijsneuzerig*):

Maar ik heb op school geleerd dat benzine uit aardolie wordt gedestilleerd. Was de Duitse benzine dan niet duurder?

Hermann:

Duitsland had geen keuze. We wilden minder afhankelijk worden van de import van aardolie. Daarom gingen we een deel van onze eigen grondstoffen, zoals steenkool en bruinkool, omzetten in benzine.

Max Planck:

Vóór de oorlog vertegenwoordigden we het belangrijkste wetenschappelijk centrum van Duitsland. Wat zeg ik: we werkten in **de** wetenschappelijke tempel! Het beste instituut ter wereld! Omdat we de beste wetenschappers in huis hadden.

Hermann:

Einstein, von Laue, Willstätter, Franck, Hahn noem maar op. Bijna allemaal winnaars van de Nobelprijs.

Max Planck:

Of toekomstige winnaars! Maar door de oorlog veranderde alles. Het Oorlogsministerie wilde onze kennis en onderzoeksmogelijkheden gaan gebruiken. En wat moesten wij? Wat konden wij? Wat begrepen wij van politiek? Wij meenden dat we boven de politiek stonden. Naïef waren we. Nu ik aan die tijd en die politici terugdenk, herinner ik me dat ik nog contact moet opnemen met minister Rust. Het lijkt me goed om dat nu te gaan doen. Frau Dr. Haber, Hermann en Lutz, tot ziens. (*Max Planck gaat weg.*)

Hermann (*als Max Planck weg is*) :

Ja, ik herinner me ook dat de oorlog veel veranderde. Hij leidde bij ons thuis tot eindeloze discussies tussen mijn ouders. Het zal september ... oktober ... 1914 zijn geweest. De oorlog was nog niet zo lang gaande

Scène 4

Berlijn, najaar 1914

Fritz Haber en Clara Immerwahr zijn thuis, in hun huiskamer. De kamer is weliswaar belicht, maar alles is zwart, ook hun kleding.

Clara:

De kranten staan er vol van! Overal hoor ik het. Dat Duitsland dolenthousiast is over de oorlog! Met name onze intellectuelen! Maar ook onze kunstenaars en priesters. Zelfs onze leraren. Onze scholen lopen leeg. Ik verbaas me daarover. Waar komt die orgie van nationalisme vandaan? Ik begrijp die massahysterie niet. Jij?

Fritz:

Ik wel. Waarom ben **jij** niet enthousiast? Voel **jij** die opwindning niet?

Clara:

Ik zou natuurlijk ook enthousiast **moeten** zijn! Dat verwacht je natuurlijk van een gepromoveerde scheikundige. Magna cum laude, maar zonder werk. Maar leg me eens uit, hoe zou ik enthousiast **kunnen** zijn, terwijl er dagelijks zoveel militairen sneuvelen? En ik weet zeker dat ik niet de enige ben die twijfels heeft over de oorlog. Hoeveel Duitse vrouwen - moeders, zusters en echtgenoten van de militairen - voelen niet hetzelfde als ik? Hoe komt het dat we niets van hun twijfels en angsten horen?

Fritz:

Zou dat hun zonen, hun broers en echtgenoten helpen? Zouden de soldaten zich daar **beter** bij voelen en daardoor beter gaan vechten?

Clara:

Maar waar moeten de vrouwen dan heen met hun angsten? De oorlog leidt niet tot iets goeds. Niet voor de mannen, niet voor de vrouwen.

Fritz:

De oorlog is binnen enkele maanden voorbij, zeggen onze generaals. Vóór de kerst is de oorlog gewonnen, zeggen ze!

Clara (*cynisch*):

En tot die tijd is er zeker alleen ruimte voor heroïek?! Terwijl onze helden sneuvelen of levenslang invalide worden! En hoe erg zal de oorlog **ons** beschadigen? Er zal geen enkele overwinnaar zijn. En wat zal ons resten? Alleen onopgeloste conflicten in verwoeste landen en beschadigde mensen.

Fritz:

Clara, de realiteit is dat deze oorlog ons door onze vijanden is opgedrongen. Daar konden wij niets aan doen, maar gelukkig we waren niet bang. We zijn voor niemand bang. We voeren deze **defensieve** oorlog, niet omdat we dat zo graag willen, maar omdat onze cultuur bedreigd wordt. Het is gewoon onze plicht om de strijd aan te gaan, om offers voor onze cultuur te brengen. Of vind jij van niet?

Clara:

Deze oorlog ... deze oorlogsgekte, vind ik eigenlijk ... vernietigt vooral wat me lief is en wat ons allen

lief zou moeten zijn. Ik ben weliswaar Duitse, ik hou erg van mijn land, maar ik ben ook pacifist en kosmopoliet.

Fritz:

Dat kun je in oorlogstijd niet zijn!

Clara:

Maar merk jij dan niet dat je sinds de oorlog het respect verliest van je buitenlandse collega's en vrienden? Je raakt zelfs vriendschappen kwijt. En de oorlog dendert maar door!

Fritz:

Het zelfbeeld van onze natie en onze trots verplichten ons tot deze oorlog. In deze oorlog verdedigen we de Duitse ziel. Onze strijd voert ons naar de fundamentele waarden van het leven. De oorlog is een zuivering, een verlossing, een springplank naar een hoger niveau van creativiteit en vitaliteit.

Clara:

Staat er niet geschreven: Allen die het zwaard nemen, zullen door het zwaard vergaan?

Fritz:

We hanteren het zwaard in de hoop dat het daarna in de schede kan blijven.

Clara:

Droom maar verder, Fritz! Dat gebeurt alleen in sprookjesland! Blijkbaar is onze cultuur belangrijker dan onze **beschaving**! Een beschaafd land houdt zich immers aan de internationale regels. Hoe verdedig jij dat we het neutrale België zijn binnengevallen?

Fritz:

Nogmaals: Duitsland heeft deze oorlog niet veroorzaakt. Maar ons leger gaat de strijd niet uit de weg. Daarbij begaat het geen onnodige wreedheden. Deze oorlog versterkt de basis van onze cultuur, net als vorige oorlogen dat deden.

Clara:

Een oorlog mag nooit de prijs zijn die we voor onze cultuur moeten betalen! Geestkracht, verbeelding en spiritualiteit, dat zijn de fundamentele waarden, waarop de Duitse cultuur gebaseerd zou moeten zijn. Wij hebben geen oorlog nodig. Gaat het in wezen niet om innerlijke vrijheid en eerlijkheid?

Fritz:

Innerlijke vrijheid kan niet zonder uiterlijke vrijheid! Vrijheid gaat niet samen met overheersing en onderdrukking!

Clara:

Leg dat de Belgen en Fransen maar eens uit!

Fritz:

Wij werden uitgedaagd! We moesten wel! Duitsland is welvarend en loopt internationaal voorop. Ons land is zowel wetenschappelijk, technisch als organisatorisch toonaangevend.

Het is een industriële grootmacht. De grootste zelfs ter wereld! En ook de grootste militaire macht! Duitsland moest zichzelf wel verdedigen!

Clara:

Deze grootmacht voelde zich blijkbaar bedreigd. Blijkbaar werd zijn gevoel van superioriteit aangetast. Tegelijkertijd werd zijn arrogantie geactiveerd! In onze zogenaamd superieure cultuur hebben de militairen meer macht dan het parlement. Ooit leefde Duitsland met de idealen van Goethe en Schiller! Ooit was Duitsland het land van dichters en denkers. Nu gaat het alleen om macht!

Fritz:

Nee, Clara, onze cultuur wordt werkelijk bedreigd. In het Oosten door barbaren en in het Westen door het burgerlijke en imperialistische Engeland, dat meent dat het de wereldhandel kan blijven domineren. Maar vooral door het naijverige Frankrijk, dat zich wil revancheren voor zijn nederlaag van 1870!

Clara:

Alsof wij hier in Duitsland alleen maar hoge idealen kennen en geen bekrompen kleinburgerlijkheid!

Fritz:

Dat mag misschien zo zijn, maar ik vind het opmerkelijk dat het tot voor kort verdeelde Duitse volk **nu** een eenheid is. Blijkbaar gebeurt er iets groots, iets meeslepends en verleidelijks. Een gezamenlijk gevaar laat blijkbaar verschillen in geloof, sociale klasse of politieke opvattingen verdwijnen. Waar zijn de binnenlandse conflicten gebleven? Er is nu geen verschil tussen de elite en de arbeiders, geen verschil tussen stad en platteland. Iedere Duitser wil nu het liefst Bismarck zijn!

Clara:

Ja, het vaderland staat nu voorop! Soms denk ik wel eens dat een oorlog mannen een uitweg biedt uit de verveling en de saaiheid van hun burgermansbestaan. Dat een oorlog hen verlost van het alledaagse, het beknellende en de regels waaraan ze zich moeten houden. Ze willen vrijheid! Het lijkt wel alsof oorlog voor hen een spannend spel is, een avontuur!

Fritz:

Nee, plotseling **was** de oorlog er. Onvermijdelijk. Daarna gedroeg de gehoorzame burger zich als een bergbeklimmer die een berg beklimt omdat die er nou eenmaal **is**.

Clara:

De burger gedraagt zich als een kind dat gehoorzaamt zonder vragen te stellen. Hij vraagt zich blijkbaar niet af of de oorlog wel gerechtvaardigd is. Of de oorlog vermeden kan worden. Of hij de berg moet beklimmen of op zoek moet gaan naar een andere weg.

Fritz:

De situatie is toch zo klaar als een klontje! Deze oorlog is voor iedereen acceptabel en staat daardoor niet ter discussie. Iemand die de oorlog uit de weg gaat, is niet alleen een lafaard, maar vooral een verrader.

Clara:

Moet iedere Duitser dan 'gewoon' meedoen aan de oorlog?

Fritz:

Iedere volwassene Duitser moet zijn offer brengen.
Dat is zijn plicht.

Clara:

Waar we hem op kunnen aanspreken?

Fritz:

Ja, iedereen is tot op zekere hoogte verantwoordelijk
voor zijn daden, (*trionfantelijk*) vrij naar Immanuel
Kant.

Clara:

Tot op zekere hoogte? Waar hij geen keuze heeft,
kan er van verantwoordelijkheid geen sprake zijn.

Fritz:

Wie neemt dan de verantwoordelijkheid van de
burger over?

Clara:

Wie ervoor verantwoordelijk is dat er geen
persoonlijke keuze meer is. In dit geval is de
Duitse regering verantwoordelijk, omdat zij vindt
dat elke burger zijn plicht moet vervullen. De
burgers gehoorzamen gewoon. Ze moeten wel. Hun
vrijheid is hen afgenomen. Hoe zit dat eigenlijk met
wetenschappers?

Fritz:

Een wetenschapper is in wezen niet anders dan
iedere andere burger. Hij is eigenlijk goed te
vergelijken met de Duitse grootmoeder, die thuis
al haar tijd en energie steekt in het breien van

warme sokken voor haar kleinzoon aan het koude en natte front. Die oma doet wat ze kan. Zo moet de Duitse wetenschapper ook doen wat hij kan. In zijn laboratorium nieuwe kennis ontdekken ten behoeve van de oorlogvoering!

Clara:

Ging de wetenschapper maar sokken breien!

Fritz:

De Duitse wetenschapper wil dat Duitsland snel de oorlog wint. Dat wil jij toch ook?

Clara:

Natuurlijk wil ik dat de oorlog snel voorbij is, liever vandaag dan morgen! Maar dan door vreedzaam overleg. Een oorlog lost de problemen niet op, maar veroorzaakt **nieuw** leed en creëert **nieuwe** problemen.

Fritz :

“Lieve” Clara, wees toch realistisch. Oorlog is immers van alle tijden! De wetenschappers kunnen de oorlog echt niet uitbannen, maar alleen hun vaderland dienen en de oorlog proberen te verkorten.

Clara:

“Lieve” Fritz, hoe realistisch ben jij? Is er na de Verlichting en de opkomst van de moderne wetenschap minder oorlog gevoerd? Zijn de oorlogen korter geworden? Of hebben ze minder slachtoffers geëist? Integendeel, dacht ik!

Fritz:

En dat is zeker allemaal de schuld van de wetenschappers?

Clara:

Wetenschappers zijn gewend om nieuwe kennis onmiddellijk in de openbaarheid te brengen. Zonder na te denken over mogelijke consequenties. Ze zouden terughoudender moeten zijn en zich op tijd moeten realiseren welke gevolgen hun ontdekkingen kunnen hebben. Nieuwe technologieën kunnen dodelijke wapens worden in de handen van machthebbers. Vooral **gewetenloze** machthebbers.

Fritz:

De moderne tijd laat ons geen keus. Als wij niet op zoek gaan naar nieuwe mogelijkheden voor nieuwe wapens, dan raakt ons land achterop. Dan komen de beste wapens in handen van de vijand. Dan verliezen we de oorlog.

Clara:

Jullie willen niet weten dat jullie door de politici worden misbruikt! Als politici een beroep op jullie doen, voelen jullie je erkend en kunnen ze jullie gemakkelijk om hun pink winden. Jullie krijgen meer mogelijkheden en faciliteiten. Eindelijk krijgen jullie de ondersteuning die jullie nodig hebben; er ontstaat nieuwe werkgelegenheid, jullie voelen je belangrijk en kunnen je ambities waarmaken. Tegelijkertijd laten jullie je voor het karretje van de militairen spannen!

Fritz:

Je bent niet eerlijk! Je scheert ons wetenschappers allemaal over één kam. We doen niet allemaal toegepast - nuttig - onderzoek! Er zijn ook wetenschappers die niet voor de oorlogvoering werken.

Clara:

Dat zijn pure wetenschappers. Die houden schone handen.

Fritz:

Maar ik ik ben een toegepast wetenschapper en reken het tot mijn verantwoordelijkheid om mijn regering niet alleen **passief** te gehoorzamen, maar ook om haar **actief** te dienen door gericht onderzoek te doen op het terrein van de oorlogvoering. Om te beginnen zal ik onze regering erop wijzen dat Duitsland - door een blokkade van de Amerikanen en Engelsen - geen chilisalpeteer meer kan invoeren! Duitsland krijgt dan een tekort aan explosieven!

Clara:

Dat zal de regering zelf ook wel weten, dat hoeft jij haar niet te vertellen!

Fritz (trots):

Natuurlijk weet ze dat! Maar ik ga de regering uitleggen hoe ze kan voorkomen dat er een tekort ontstaat! Namelijk door die explosieven op een andere manier te gaan maken. Door de chemische industrie. Mijn ammoniak staat aan de basis!

Clara:

Nee, toch! Meer explosieven betekent toch méér oorlog, méér dood en verderf!

Fritz:

Het is heel eenvoudig. We moeten gewoon extra ammoniakfabrieken bouwen. Die ammoniak zetten we vervolgens om in nitraten en die weer om in explosieven.

Clara (*vol cynisme*):

De Duitse chemici hebben overal een oplossing voor!

Fritz:

Ze nemen hun verantwoordelijkheid, bedoel je!

Clara:

Daar versta ik wat anders onder. Bovendien: de Franse en de Engelse chemici zullen hun verantwoordelijkheid ook gaan nemen!

Fritz:

Ja, je hebt volkomen gelijk. Weizmann ontwikkelt al explosieven voor de Engelsen.

Clara:

En jij, Fritz, wat ga jij doen?

Fritz:

Mijn besluit staat vast. Ik heb geen twijfels. In oorlogstijd dien ik mijn vaderland. Ik kan toch niet anders?

Scène 5

Berlijn, januari 1935

Charlotte, Hermann en Lutz zijn nog steeds bij elkaar in de werkkamer van Fritz Haber.

Hermann:

Gelukkig is het **nu** vrede. De wetenschappers doen nu wat ze zelf willen. Ze zijn vrij! Nou ja, dat zeg ik nu wel, maar eigenlijk is een wetenschapper **nooit** vrij! Hij wordt **betaald** door de overheid of particuliere ondernemers en is hun daarom verantwoording verschuldigd. En de geldschieters hebben zo hun **eigen** interesses en belangen. Ze bepalen **welk** onderzoek je mag doen, want je moet eerst hun goedkeuring hebben. Ze **bepersen** je onderzoek, want je krijgt onvoldoende middelen ter beschikking. Ze stellen **eisen**. Ze willen resultaten zien, liefst zo snel mogelijk. Daar moet je als wetenschapper rekening mee houden. **Vrij** ben je dus nooit.

Charlotte:

Dr. Einstein, **die** was vrij. Wat zeg ik? Hij **is** vrij.

Lutz:

Hoezo?

Hermann:

Dr. Einstein is een uniek fenomeen, zo is er maar één. Hij gaat volledig zijn eigen gang. Wil altijd volledig onafhankelijk zijn.

Charlotte:

Daarom heeft hij Duitsland verlaten!

Hermann:

Hij wilde voorkomen dat Duitsland macht over hem kreeg! Niet ver hiervandaan zijn zijn boeken verbrand. Net zoals die van Freud, Marx, Brecht, Kafka en vele andere niet gewenste communistische of joodse auteurs. Gelukkig zit Einstein veilig in het buitenland.

Lutz:

Hij is veilig, maar wat heb je daar aan, als je boeken worden verbrand?

Er wordt geklopt. Max Planck komt binnen.

Max Planck (*boos*):

Ik heb inmiddels contact gehad met minister Rust en uitgebreid met hem gesproken! Je zult het niet geloven! Hij verbood iedereen de herdenkingsbijeenkomst van je vader bij te wonen!

Hermann:

Hoeho, iedereen?

Max Planck:

Alle medewerkers van de Duitse universiteiten en hogescholen! Niemand mocht van hem naar de herdenking!

Lutz:

Wat is er mis met die minister? Of is er iets mis met mijn vader?

Max Planck:

De minister is van mening dat jullie vader eigenlijk geen herdenkingsbijeenkomst verdient. Hij vindt dat een dergelijk eerbetoon alleen is voorbehouden aan de allergrootste Duitsers.

Lutz (*lacherig*):

Maar hij was toch de allergrootste!

Max Planck:

In ernst, Lutz. Natuurlijk, wij vinden van wel, maar mij bleek dat de minister jullie vader een vijand van het huidige regime vindt.

Lutz:

Was mijn vader dan politiek actief?

Max Planck:

Niet in het minst.

Hermann:

Als wetenschapper heeft hij zich altijd actief ingezet voor Duitsland. Met gunstige resultaten voor de Duitse economie en oorlogvoering. In zekere zin was bijna niemand zo politiek actief als hij!

Max Planck:

De minister vindt de herdenking een provocatie van de huidige nationaalsocialistische staat.

Hermann:

Maar werkt de herdenking dan provocerend?

Max Planck:

Welnee, integendeel. Het Keizer Wilhelm Genoot-

schap is in het belang van Duitsland opgericht en heeft gedurig - door woord en daad - laten zien dat het zich voor Duitsland wil inzetten. En nog steeds willen we dat!

Lutz:

Herr Professor, daar denkt de minister blijkbaar anders over! Wat heeft mijn vader dan verkeerd gedaan?

Max Planck:

Niets, beste Lutz. Hij heeft niets verkeerd gedaan.

Lutz:

In uw ogen, maar in de ogen van de minister?

Max Planck:

(Hij denkt even na) Hij is een jood! *(Hierna blijft het even stil)*

Hermann:

Ik probeer de kwestie zakelijk te benaderen, Herr Professor. Ik vraag me af of de minister de medewerkers van de universiteiten en hogescholen überhaupt kan verbieden de bijeenkomst bij te wonen.

Max Planck:

Formeel mag hij dat. In feite is hij de werkgever van al deze mensen en hij eist nu gehoorzaamheid! Daar moeten de werknemers rekening mee houden.

Hermann:

Maar mijn vaders collega's uit de chemische industrie, mogen die wel komen?

Max Planck:

Natuurlijk, over hen heeft de minister geen enkele zeggenschap.

Hermann:

En zijn collega's van het Keizer Wilhelm Genootschap?

Max Planck:

Als ze voor meer dan de helft door de overheid worden betaald, **en dat geldt voor de meesten**, dan vallen ze onder het verbod.

Hermann:

De minister kan het **verbieden**, maar zouden de medewerkers ongehoorzaam kunnen zijn, m.a.w. zouden ze het verbod naast zich neer kunnen leggen?

Max Planck:

Dat zouden ze kunnen doen. Maar is dat verstandig?

Lutz:

Ze zouden het niet durven!

Charlotte:

Duitse ambtenaren zijn gewend om te **gehoorzamen**. Ze weten niet wat de consequenties kunnen zijn van ongehoorzaamheid. Ontslag op staande voet? Einde van hun carrière?

Lutz:

De nazi's bluffen. Er gebeurt niks.

Charlotte:

Hoe weet jij dat nou? Ze hebben nu twee jaar de macht! En worden met de dag brutaler!

Hermann:

Wat zou er in principe **kunnen** gebeuren, Herr Professor?

Max Planck:

Geen idee, Hermann. Werkelijk geen idee. Dat spijt me.

Hermann:

Maar wat moeten de collega's van mijn vader dan **doen** in deze situatie?

Max Planck:

Ik heb de minister er allereerst op gewezen dat de uitnodigingen voor de herdenking al verstuurd zijn. Ook die naar Habers vakgenoten in het buitenland. En die kunnen we niet meer ongedaan maken!

Hermann:

We zouden ons land – en ons zelf – voor eeuwig belachelijk maken als we iedereen een annuleringsbrief zouden sturen! In het buitenland zouden ze er **niets** van snappen.

Lutz:

In Duitsland **wel** dan?

Hermann:

Nee, volgens mij zal niemand het begrijpen die mijn vader maar enigszins gekend heeft. Mijn vader was geen vijand van de Duitse staat!

Charlotte:

Iedereen die een beetje verstand heeft van de politieke verhoudingen in dit land, zal het verbod kunnen begrijpen. De kans is groot dat de collega's, die lid zijn van de NSDAP, er zelfs begrip voor zullen hebben. Misschien het zelfs zullen toejuichen.

Hermann:

Maar ik vermoed dat de meeste collega's geen sympathisanten van de nazi's zijn. Nogmaals, Herr Professor, ik vraag u nogmaals: wat moeten de collega's **doen**, die wèl zouden **willen** komen, maar niet **mogen**?

Max Planck:

De minister heeft me gevraagd om hem voorafgaande aan de bijeenkomst een lijst te overhandigen met de namen van de vakgenoten die al - vóórdat zijn verbod van kracht werd - hadden toegezegd aan de herdenking deel te willen nemen. Maar dat heb ik geweigerd.

Charlotte:

Dat vind ik heel moedig van u, Herr Professor.

Max Planck:

Dank u wel, maar daar was geen moed voor nodig. Wat belangrijk was, was dat ik een goed argument had. Namelijk dat ik niet **wist** wie er zou komen en dus niet in staat zou zijn om zo'n lijst te leveren. De uitgenodigde vakbroeders hoefden zich namelijk niet van tevoren op te geven.

Lutz:

Kwam dat even mooi uit!

Hermann:

Wat moeten de collega's doen? Gehoorzaam zijn aan de staat of loyaal zijn ten opzichte van een geliefde collega, op wie niets valt aan te merken? Die vraag is nog steeds niet beantwoord.

Max Planck:

Omdat ik een verbod onaanvaardbaar vond, heb ik de minister gewezen op de bijzondere verdiensten van je vader, met name voor de Duitse chemische industrie. Die levert jaarlijks vele miljoenen op voor Duitsland!

Hermann:

Wat vond de minister van dit argument?

Max Planck:

Hij erkende de grote verdiensten van Prof. Haber, maar was van mening dat **de NSDAP** méér voor Duitsland heeft betekend en nog steeds betekent. Na ons overleg heeft hij uiteindelijk zijn voorwaarden geformuleerd. Ik heb ze voor alle zekerheid opgeschreven. *(Hij haalt een papier tevoorschijn en leest voor):*

De herdenking mag doorgaan, mits deze wordt beschouwd als een pure interne privé-aangelegenheid van het Keizer Wilhelm Genootschap.

Vakgenoten uit het **buitenland** en uit de chemische industrie mogen aanwezig zijn.

Vakgenoten van de **Duitse** universiteiten, hogescholen en de Keizer Wilhelm Instituten dienen schriftelijk ontheffing aan te vragen.

Er mag enkel aandacht worden geschonken aan het **wetenschappelijke** werk van Fritz Haber.

De aanwezigheid van de pers is ten strengste verboden.

Wat de sprekers tijdens de herdenking zeggen, mag onder geen beding worden gepubliceerd.

Hermann:

Wat een belachelijke eisen! Ik ben blij dat hij geen uitspraak doet over familie en vrienden!

Charlotte:

Herr Professor, begrijp ik het goed dat de **minister** gaat beslissen welke collega's wel of niet mogen komen?

Max Planck:

Ja, die beslist hierover. Zo eenvoudig is het.

Charlotte:

Op grond waarvan besluit hij positief of negatief?

Max Planck:

Frau Dr. Haber, welke criteria hij hanteert, is me onbekend.

Hermann:

Wilt u de bijeenkomst nog wel door laten gaan?

Max Planck:

Voor de lieve vrede zou ik haar het liefste afblazen. Maar dat kan niet meer. Anderzijds vind ik deze voorwaarden het uiterst haalbare compromis.

Hermann:

Vindt u dit compromis **acceptabel**?

Max Planck:

Acceptabel, acceptabel Ik vind dat de herdenking

door dient te gaan. Bovendien is het voor het Keizer Wilhelm Genootschap een prestigezaak geworden.

Hermann:

Hoe bedoelt u?

Max Planck:

Het Keizer Wilhelm Genootschap wil niet wijken voor de nazi's. Als president van dit genootschap wil ik de nazi's laten zien dat **zij** niet de macht hebben, maar dat het genootschap uiteindelijk **zelf** bepaalt of het de herdenking door wil laten gaan.

Hermann:

Dus het genootschap heeft zijn eigen belangen!

Max Planck:

Ja, inderdaad, maar die worden haar opgedrongen door de huidige omstandigheden.

Hermann:

Ik heb er grote moeite mee. De gestelde eisen maken duidelijk dat het huidige regime mijn vader blijkbaar nog steeds beschouwt als een vijand van de staat. Ik vind zo'n opvatting heel pijnlijk en onterecht en daardoor onacceptabel. Daarom besluit ik nu om **niet** naar de herdenking te gaan.

Charlotte:

Ik zal ook niet gaan. Ik vind het ongepast om bij de herdenking van mijn **dode** man aanwezig te zijn, terwijl ik weet dat hij, als hij nog zou **leven**, niet door zijn vaderland zou worden geaccepteerd.

Lutz:

En **ik**? Wat moet **ik** nou? Wel of niet gaan? En Eva? Kan die ook maar niet beter thuis blijven?

Charlotte:

Natuurlijk, als **ik** niet ga, dan gaan **jij en Eva** uiteraard ook niet! Alleen dan geven we de nazi's een duidelijk signaal.

Lutz:

Moeder, mij wordt weer eens niks gevraagd.

Hermann:

Weten jullie waar ik aan denk? Aan het toneelstuk van Shaw over Jeanne d'Arc. Op het eind wordt ze niet alleen in de steek gelaten door de verantwoordelijken voor haar verbranding, maar ook nog door de soldaat die haar als enige trouw was gebleven Eigenlijk wordt mijn vader ook volledig in de steek gelaten, hij wordt voor de **tweede** keer door zijn vaderland verraden.

Lutz:

De tweede keer? Hoezo?

Hermann:

Ja, de eerste keer was bijna twee jaar geleden. Hitler was nog maar kort aan de macht. Het zal april 1933 zijn geweest. Wat er precies gebeurde kan Prof. Planck het beste vertellen.

Scène 6

Berlijn, april 1933

Fritz Haber is in zijn werkkamer; hij rommelt wat in zijn papieren, leest hier en daar wat en maakt aantekeningen. Af en toe loopt hij ijsberend en hardop pratend door zijn kamer. Na korte tijd komt Max Planck binnen. Max Planck is duidelijk geagiteerd en gaat meteen zitten.

Max Planck (*opgewonden*):

Neemt u plaats. Ik moet u spreken. U zult het niet geloven. Of misschien juist wel.

Fritz Haber (*schuift een stoel bij voor Max Planck en gaat zitten*):

Zegt u het maar. Waar gaat het om? Problemen?

Max Planck (*boos*):

Wis en waarachtig! Ik hoor net dat de nazi's een wet hebben uitgevaardigd waarin wordt bepaald dat alle joodse wetenschappers die in overheidsdienst zijn, moeten worden ontslagen.

Fritz Haber (*verbaasd*):

Ontslagen? Hoezo? Waarom dat dan?

Max Planck:

De nazi's willen meer **ariërs** in de wetenschap aan het werk! Ze vinden dat er teveel **joodse** wetenschappers zijn! Die moeten dus het veld ruimen!

Fritz Haber (*doet net alsof hij wil opstaan*):

Wel, tot ziens dan! Ik ga al!

Max Planck:

Rustig maar, **u** mag blijven! Alle joden die in de oorlog hebben gevochten mogen trouwens blijven. Net zoals de joden die al vóór de oorlog in overheidsdienst waren. Of de joden van wie een vader of zoon is gesneuveld. Maar de anderen ... die moeten het veld ruimen.

Fritz Haber:

Onvoorstelbaar! Zijn die nazi's helemaal gek geworden? Ik ben trouwens geen jood meer. Al veertig jaar geleden werd ik Christen.

Max Planck:

Het joodse **geloof** speelt in deze wet geen enkele rol, het gaat om de afkomst, **die** moet joods zijn. Volgens de nieuwe wet moet elke wetenschapper die voor meer dan 25 % joods bloed heeft, ontslagen worden!

Fritz Haber:

Dat betekent dus dat iemand met **één** joodse en **drie** arische grootouders al ontslagen moet worden!

Max Planck (*ironisch*):

Snel uitgerekend, waarde vriend. Exact.

Fritz Haber:

Het is gewoon absurd!

Max Planck:

Had u een dergelijke maatregel van de nazi's dan niet verwacht? **Ik** vind dat hij helemaal **past** bij het ontslag van de joodse **rechtters** en de boycot van de joodse **winkels**!

Fritz Haber (*sarcastisch*):

De joden zijn blijkbaar indringers die de integriteit van het Duitse organisme aantasten. Ze zijn de rotte plekken, de abcessen en kankergezwellen. De ontstoken blindedarm. Het Duitse volk is de patiënt en Hitler is de weldoende arts, die het lichaam van de patiënt **zuivert** door het verwijderen van de blindedarm.

Max Planck:

Begrijpt u dat Hitler de **hoop** is voor de Duitse jeugd, begrijpt u dat hij door miljoenen Duitsers wordt vereerd? Hij is hun held, hun heilige, die niet drinkt, niet rookt, geen vlees eet en geen vriendinnen heeft.

Fritz Haber:

Christus in eigen persoon.

Max Planck:

Onbegrijpelijk. Begrijpt u waaraan Hitler zijn populariteit dankt?

Fritz Haber:

Aan de uitbuiting van ons land en de loden last van de herstelbetalingen. Aan de werkeloosheid, de armoede, de honger. Aan de frustratie van het Duitse volk. Aan die godvergeten crisis!

Max Planck:

Wat dat betreft is het uitermate spijtig dat uw project om goud uit de oceanen te winnen, mislukt is.

Fritz Haber (*gefrustreerd*):

Spijtig is nog zwak uitgedrukt. Het was voor mij een persoonlijk drama. Want ik heb me er jaren voor

ingezet. Jarenlang heb ik over de oceanen gezwoven, in het geheim, want niemand mocht weten wat de bedoeling was. Als het me gelukt was, dan had Duitsland gemakkelijk zijn herstelbetalingen kunnen voldoen!

Max Planck:

In hoeverre is het succes van Hitler te danken aan zijn politieke gewiektheid om – als niemand – en uit het niets in slechts 10 jaar tijd de leider van de natie te worden? Volgens mij heeft **dat** de Duitsers sterk aangesproken. En natuurlijk zijn charisma. Hij heeft de Duitsers hun identiteit en zelfrespect teruggegeven en het nationalisme laten herleven.

Fritz Haber:

Neem nou die brand in de Rijksdag! Daardoor kreeg hij de steun van de conservatieve politici. Die brand kwam op het juiste moment. Het was een duivels cadeautje waardoor hij alle macht naar zich toe kon trekken.

Max Planck:

De nieuwe wet is daar een voorbeeld van en doet de joodse wetenschappers groot onrecht! Dat hebben ze niet verdiend. Ze hebben toch niets misdaan!?

Fritz Haber:

Integendeel! Ze hebben jarenlang bijzonder goed werk verricht voor de Duitse wetenschap. Daar heeft Duitsland grote voordelen van gehad! Nu krijgen ze stank voor dank! Een ramp is het! Niet alleen voor de wetenschap, maar vooral in menselijk opzicht!

Max Planck:

Op grond van de nieuwe wet wordt u als directeur verplicht om uw joodse medewerkers te ontslaan!

Fritz Haber:

Ik moet er niet aan denken! Ik heb mijn mensen met zorg uitgezocht op grond van hun wetenschappelijke kwaliteiten en karakter! Niet op de afkomst van hun ouders of grootouders!

Max Planck:

Maar hoe gaan we het probleem aanpakken? Wat doen we met onze joodse medewerkers?

Fritz Haber:

Ik wil geen genadebrood eten en tegelijkertijd mijn joodse medewerkers ontslaan! Zelf blijven en de anderen wegsturen? Over mijn lijk! Ik zal mijn joodse medewerkers niet verraden!

Max Planck:

Ik heb begrip voor uw loyaliteit aan uw mensen.

Fritz Haber:

Omdat ze er recht op hebben! Trouwens: het zijn toch ook **uw** mensen?

Max Planck:

Dat ben ik helemaal met u eens. Maar hoe moeten wij nu verder?

Fritz Haber:

Ik zit in een onmogelijke positie. Een individueel protest van mijn kant heeft totaal geen zin. Al sta ik goed aangeschreven bij de militairen. Want ik was toch hun grote held?

Max Planck:

Zelfs al verheffen **30** hoogleraren hun stem, dan nog zal dat geen effect hebben, want de dag erna zullen **150** mensen hun solidariteit met Hitler uitspreken, eenvoudigweg omdat ze op de vrijkomende banen azen.

Fritz Haber:

Ik heb me altijd braaf aan de wet gehouden. Nu wil ik dat ook.

Max Planck (*verschrikt*):

Gaat u uw joodse medewerkers dan tóch ontslaan?

Fritz Haber:

Nee, ik bedoel dat ik **zèlf** ontslag zal vragen. Er blijft me toch geen andere keuze over? Als ze mij bijtijds ontslag verlenen, hoef ik me niet meer aan de wet te houden en hoef ik mijn medewerkers niet te ontslaan!

Max Planck:

Dat klopt helemaal, maar ik kan u niet missen. Al 22 jaar bent u de directeur van het instituut en nu wilt u gaan? Hoe zal het met uw instituut verdergaan als u vertrekt? Wie zal na u de leiding krijgen? Wilt u niet blijven, al is het maar om te redden wat nog te redden valt?

Fritz Haber:

Wat valt er nog te redden? De vrijheid van onderzoek zal verdwijnen en hierdoor de zelfstandigheid van mijn instituut.

Max Planck:

Zouden de nazi's voor rede vatbaar zijn? Zouden we ze niet kunnen overtuigen dat hun maatregel slecht is voor de Duitse wetenschap, dus ook voor Duitsland?

Fritz Haber:

Ik heb daar geen enkel vertrouwen in. Ik verwacht dat de Duitse wetenschappers – zoals ze nu eenmaal gewend zijn – 'gewoon' zullen gehoorzamen en de wet gaan uitvoeren, domweg omdat het bevolen wordt. Dat is typisch Duits! Ze zijn niet gewend om hun eigen verantwoordelijkheid te nemen.

Max Planck:

Het Keizer Wilhelm Genootschap is vanaf zijn oprichting altijd loyaal geweest naar de regering en heeft zich altijd **apolitiek** willen opstellen. Dat zou ik zo willen houden. Een goede verstandhouding met de regering vind ik belangrijk.

Fritz Haber:

Maar realiseert u zich wel dat een houding van loyaliteit en volgzaamheid juist een **politieke** opstelling is en geen **apolitieke**?

Max Planck:

Dat is altijd zo geweest. Tijdens de oorlog, maar nu ook. Ik wil het Genootschap graag **vèr** van de politiek houden, maar ik ben opnieuw bang dat **dat** weer niet zal lukken.

Fritz Haber:

De nazi's beseffen niet half hoe dom hun maatregel is. De joodse wetenschappers behoren tot de beste van

de wereld. Zij kunnen eigenlijk niet gemist worden. Zonder hen zal ons instituut zijn wetenschappelijke toppositie kwijtraken en minder voor Duitsland kunnen betekenen.

Max Planck:

Ik vrees ook dat de nazi's een staatscommissaris gaan benoemen.

Fritz Haber:

En dat we onder curatele worden gesteld?

Max Planck:

Ja, dat is mijn angst. Maar hoe zou ik dat kunnen voorkomen? Misschien een lobby onder politici?

Fritz Haber:

Ik zie daar op dit moment weinig heil in.

Max Planck:

Wat gaat u na uw ontslag doen?

Fritz Haber:

Het is duidelijk: in dit Duitsland kan ik niet meer werken. Moet ik naar een ander land? Naar Engeland? Naar Cambridge bijvoorbeeld? Daar zit nog een collega van me met wie ik al jaren bevriend ben!

Max Planck:

Weet u dat wel zeker? Op uw leeftijd nog in een vreemd land gaan werken, dat lijkt me heel zwaar. En zeker in Engeland! Daar is alles zo anders! Zullen ze u daar wel respecteren of zullen ze op u neer kijken?

Fritz Haber:

Erger dan hier kan het toch niet worden, als het om gebrek aan respect gaat. Als u mij zou respecteren, dan zou u solidair zijn en protesteren om mij en de andere joden voor het instituut te behouden. Dat gebeurt niet! Dus **hier** is geen respect!

Max Planck:

Dat stelt u wel heel zwart-wit. Voor **u** hoeven we helemaal niet dwars te gaan liggen. U mag blijven, maar u kiest helaas **zelf** om ontslag aan te vragen!

Fritz Haber:

Als u mij zou respecteren, dan zou u proberen te voorkomen dat ik in deze onmogelijke positie terecht kwam! Dan zou ik helemaal geen ontslag **hoeven** aanvragen!

Max Planck:

Ik kan toch niet voorkomen dat u een ontslagaanvraag indient! Maar ik wil **alles** wel doen om te voorkomen dat uw ontslagaanvraag wordt gehonoreerd!

Fritz Haber:

Alles?

Max Planck:

Ja, **alles**. Ik ben bereid om persoonlijk naar Hitler te gaan om hem in een gesprek te overtuigen dat u in het belang van Duitsland voor het instituut behouden moet blijven! Ik ben bereid om mijn eigen positie op het spel te zetten. Méér kan ik niet doen, dacht ik zo.

Fritz Haber:

Het gaat niet alleen om mij. Ook om de andere joodse wetenschappers.

Max Planck:

Ik zal alles proberen, dat beloof ik u. Maar **u** bent de belangrijkste.

PAUZE

Scène 7

Berlijn, januari 1935.

Hermann en Charlotte bevinden zich nog steeds in de werkkamer van Fritz Haber.

Hermann (*kijkt uit het raam*):

Kijk ... daar vóór het Harnackhuis, daar wapperen twee vlaggen. Een zwart-wit-rode en een met het hakenkruis!

Charlotte (*kijkt nu ook*):

Moest dat nou uitgerekend vandaag? Vandaag wordt **Fritz** toch geëerd? Wie heeft die vlaggen opgehangen?

Hermann:

Geen idee! Mij interesseert alleen hoe ze over **hem** zullen **praten**. Wat denkt u?

Charlotte (*boos*):

Daar wil ik helemaal niet over nadenken. Ze **doen** maar. Ik wil er **niks** mee te maken hebben.

Hermann:

Ik vraag me af of ze hem enigszins **recht** zullen doen.

Charlotte:

Enigszins **recht**? Onmogelijk! Hoe zouden ze hem recht kunnen doen? Hij was **geniaal** en werkte voor de mensheid èn voor zijn vaderland?! En toch is hij tot twee keer toe door zijn vaderland **verraden**! Ze hebben hem zelfs **het land** uit gejaagd!

Hermann:

Nee, dat ziet u verkeerd. Hij heeft **zelf** ontslag aangevraagd. Duitsland heeft zijn verzoek ingewilligd en hem dus niet **verbannen!**

Charlotte:

Hij had toch geen andere keus?! Hij kon zijn collega's toch niet verraden?!

Hermann:

Die hem **wèl** verraden hebben! Want zij hebben toch **geaccepteerd** dat hij aan de kant werd gezet?! Stelletje angsthazen!

Charlotte (*verontwaardigd*):

Hij is **verwijderd**, net zoals zijn linde, de Haberlande, die hier (*wijst naar het raam*) - vlak vóór zijn laboratorium - werd geplant op zijn 60ste verjaardag! Schandalig is het en schaamteloos, zoals enkele nazi-collega's **zijn** linde uit de grond hebben gerukt! Met wortel en al!

Hermann (*berustend*):

Dat is ook met **hem** gebeurd. Hoe dan ook, hij wordt nu door zijn collega's herdacht.

Charlotte (*zuchtend*):

Zou Prof. Planck na afloop nog bij ons langs komen?

Hermann:

Hij heeft het **beloofd**.

Charlotte:

Eigenlijk interesseert het me **niks**.

Hermann:

Hij zet zich nu als collega en vriend in om het hoofdstuk “Fritz Haber” goed af te sluiten. Om hem te eren, terwijl Prof. Planck **wèl** braaf heeft meegedaan aan de zuiveringen en verschillende joodse wetenschappers heeft ontslagen!

Charlotte:

Gelukkig heeft **Fritz** dat niet gedaan!

Hermann:

Jawel, hij heeft **wèl** enkele medewerkers ontslagen!

Charlotte:

Ja, ja formeel klopt dat. Ik weet ook wel dat hij Farkas en Frommer heeft ontslagen. Maar pas nadat hij nieuwe banen in het buitenland voor hen had geregeld. Hij heeft hen eigenlijk niet ontslagen, maar **gered**! Hij heeft ze zelfs een deel van het onderzoeksgeld meegegeven, dat hij van de industrie had gekregen en had gespaard.

Hermann:

Ik heb wel eens de indruk dat Prof. Planck zich indertijd vooral heeft ingezet voor het behouden van de **prominente** joodse wetenschappers. Voor Goldschmidt, Meyerhof, Neuberg ... Die heeft hij weten te redden. Maar de mindere goden ...?

Charlotte:

Ja, ik heb me dat ook wel eens afgevraagd. Was hij **werkelijk** zo begaan met zijn mensen? Of alleen met zijn **beste**?

Hermann:

Of dacht hij alleen maar aan de belangen van zijn instituut? Was hij bang voor het verlies van wetenschappelijke kwaliteit, als hij bepaalde joodse wetenschappers zou ontslaan? Koos hij voor zijn **instituut** in plaats van voor zijn mensen?

Charlotte:

Geen idee. Wat ik wel weet - die geruchten heb ik onlangs gehoord - is dat het instituut zich weer opnieuw gaat inzetten voor het ontwikkelen van nieuwe wapens. Deze keer onder leiding van Jander.

Hermann (*cynisch, hoofdschuddend*):

Wetenschappers blijven zich voor het vaderland inzetten. Het is weer net zoals vroeger!

Charlotte:

Maar toen was het **oorlog**! Dat was toch anders?

Hermann (*berustend*):

Nu gaat het ook om oorlog, om de **volgende** oorlog. Het instituut zal weer belangrijk worden. Dankzij een nieuw militair onderzoeksproject.

Charlotte:

Gelukkig heeft **Fritz** deze keer niet de leiding.

Hermann:

Het instituut zal weer groeien! Ik weet nog dat mijn vader - toen de oorlog uitbrak in 1914 - leiding gaf aan zes medewerkers. Op het eind van de oorlog waren het er 1500!

Charlotte:

Allemaal in dienst van de oorlogvoering. Even iets heel anders, weet jij waar Lutz uithangt?

Hermann:

Geen idee. Misschien in de bibliotheek? U weet dat hij graag met zijn neus in de boeken zit. Maakt u zich niet ongerust, hij zal wel weer opduiken.

Charlotte:

Weet jij hoe lang de herdenking duurt?

Hermann (*kijkt op horloge*):

Die kan ieder moment afgelopen zijn. Prof. Planck zal zo wel komen.

Het blijft een tijdje stil. Charlotte en Hermann lijken elk in eigen gedachten verzonken. Dan wordt er geklopt en vrijwel direct daarop komt Max Planck binnen.

Max Planck:

Een goede middag, Frau Dr. Haber, goede middag, Hermann. Waar zal ik beginnen? Bij het begin maar? Vanmorgen, op weg naar het Harnackhuis, was ik bang dat mijn dienstauto door de nazi's zou worden tegengehouden. Daarom had ik Telschow meegenomen om de kans te vergroten dat ik doorgelaten zou worden. Gelukkig gebeurde er niets bijzonders.

Charlotte:

Ja, je weet het maar nooit. De nazi's zijn hondsbrutaal. En ze worden steeds brutaler!

Max Planck:

Even vreesde ik dat ze wellicht met bruut geweld of met een stinkbom de bijeenkomst onmogelijk zouden maken.

Hermann:

En?

Max Planck:

Er gebeurde niets. Niet vooraf en evenmin tijdens de bijeenkomst.

Lutz komt binnen en gaat zonder iets te zeggen bij de boeken zitten, neemt er een en gaat erin lezen.

Charlotte (geïrriteerd):

Waar zat je? (*Lutz kijkt haar niet aan en geeft geen antwoord*) In de bibliotheek?

Lutz (onverstaanbaar):

Ik was gewoon even weg.

Charlotte (kijkt Lutz betekenisvol aan):

Lutz, ik geloof dat je moeder het niet verstond.

Lutz (schoorvoetend):

Ik was niet in de bibliotheek, moeder. Ik liep buiten en zag al die mensen, die ...

Charlotte:

Waar **was** je al die tijd, Lutz?

Lutz:

Buiten, moeder. Ik was erg benieuwd hoe Ik ben op het laatste moment naar eh de herdenking

gegaan en net voor het begin naar binnen geglipt. Ik sta gelukkig niet op de lijst.

Charlotte:

Op welke lijst?

Max Planck:

Frau Dr. Haber, dat kan ik u uitleggen. Iedere aanwezige moest zich bij binnenkomst legitimeren en vervolgens is zijn of haar naam op een lijst genoteerd.

Charlotte:

Lutz, we hadden toch als familie besloten om niet te gaan?! Daar waren we het toch met elkaar over eens?!

Lutz:

Als familie besloten? **U** hebt dat besloten! Naar **mijn** mening is nooit gevraagd!

Charlotte:

Maar je was het er toch mee eens?!

Lutz (*schoorvoetend*):

Nou, eens Ja, ik was het ermee eens dat uw besluit om niet te gaan een duidelijk signaal was in de richting van de nazi's. Het leek me **toen** vrij redelijk. Maar vandaag, toen ik al die mensen zag, kreeg ik ineens de kriebels. Toen wilde ik er bij zijn, zien en horen hoe mijn vader herdacht werd! Was u dan niet nieuwsgierig?

Charlotte:

Eh het kon me eigenlijk niet veel meer schelen, door dat verbod van de Nazi's.

Hermann:

Ik begrijp je wel, Lutz. Het was een impulsieve actie.

Charlotte:

Lutz, het was zoals altijd weer een voorbeeld van je onvoorspelbaar gedrag!

Lutz:

Ik ben veertien en niet meer zo'n kind als jullie denken. Dat komt ook door alle dingen die ik hier hoor. Volwassenen zijn ook niet zo voorspelbaar, hoor!

Max Planck:

Frau Dr. Haber, ik vind dat Lutz eigenlijk niets verkeerd heeft gedaan. Ik begrijp hem ook wel. Kunt u geen begrip voor zijn actie opbrengen?

Charlotte (met lichte tegenzin):

Nee, we hadden toch een **afsprake**? En daar **hou** je je aan, vind ik. Daar ga **ik** van uit. Afspraak is afspraak.

Lutz:

Ik wist dat er niks van de lezingen op papier mocht komen. Toch gek eigenlijk. Ik realiseerde me op het laatste moment dat ik het me mijn hele leven kwalijk zou nemen, als ik de kans niet zou grijpen om erbij te zijn. Ik wilde weten wat er gezegd zou worden. (*Hij haalt enkele papiertjes uit zijn zak.*) Ik heb zelfs notities gemaakt. Dat kon niemand mij verbieden!

(Hij kijkt Prof. Planck aan) Na uw inleiding waren er nog twee sprekers, Dr. Hahn en Overste Koeth. Dr. Hahn heeft zelfs twee keer gesproken. De eerste keer namens zichzelf, de tweede keer namens Dr. Bonhoeffer, blijkbaar een collega en goede vriend van mijn vader.

Max Planck:

Wacht even, Lutz laat ik de situatie even aan allen uitleggen. Dr. Hahn **mocht** spreken, hij viel gelukkig niet onder het verbod van de nazi's, omdat hij niet meer voor de overheid werkt. En van Dr. Bonhoeffer weet ik dat hij van minister Rust geen toestemming kreeg om bij de herdenking aanwezig te zijn. Daarom heeft Dr. Hahn **zijn** lezing gehouden. Een mooie oplossing, vind ik

Lutz *(in de richting van Prof. Planck):*

Herr Professor, is het u opgevallen dat iemand tijdens de herdenking in een van de deuren stond, met één voet in de Harnackzaal en één voet in de gang? Hij was er wel en hij was er niet. Zou dat misschien Dr. Bonhoeffer geweest kunnen zijn?

Max Planck *(raadselachtig glimlachend):*

Lutz, dat weet ik niet. Ik heb hem niet gezien, maar ik ken zijn gevoel voor gerechtigheid en zijn durf en creativiteit, dus ik sluit niet uit dat **hij** het is geweest.

Lutz *(leest flarden voor van zijn aantekeningen):*

Herr Professor, u had het in uw inleiding o.a. over de verdiensten van mijn vader vóór de oorlog, tijdens de oorlog en tijdens de Weimar Republiek. U zei dat - dankzij mijn vaders uitvinding - de honger verdreven is en de wereldbevolking met honderden

miljoenen gegroeid. En dat hij zich erg heeft ingezet om een goede financiering te organiseren voor de Duitse wetenschap, die het na de oorlog erg moeilijk had. Mede door de economische crisis, zei u. (*Hij kijkt Prof. Planck aan.*) U zei zelfs dat Duitsland na drie maanden oorlogvoering economisch en militair ten onder zou zijn gegaan, als het geen gebruik had kunnen maken van het ammoniakproces dat mijn vader had ontwikkeld.

Max Planck:

Misschien **ietsjes** overdreven, achteraf.

Lutz:

U vond verder dat mijn vader een groot offer had gebracht. Omdat hij zelf gekozen had om ontslag te vragen. Nadat hij 22 jaar directeur was geweest van zijn instituut, waarvoor hij volledig had geleefd.

Max Planck:

De regering bracht ons in een onmogelijke positie. We konden er niet omheen.

Hermann:

Mijn vader kon wèl anders. Zijn actie was ook een protest. Heeft u al het mogelijke gedaan om de nazi's duidelijk te maken dat hun wet te ver ging? Had u niet nog meer voor uw joodse collega's kunnen opkomen?

Max Planck:

Wel we boden bescherming ondersteuning verzet. Daar valt meer over te zeggen. Besef je wel dat de omstandigheden indertijd chaotisch onzeker complex waren. We hadden het niet gemakkelijk.

Charlotte:

Hoe dan ook. Die tijd is voorbij. Terug naar vandaag. Lutz, dat je op eigen houtje bent gegaan, daar heb ik grote moeite mee, maar ik zal het door de vingers zien. Een volgende keer wil ik wel graag dat je van tevoren mijn toestemming vraagt.

Max Planck (*kijkt Charlotte en Lutz aan*):

Frau Dr. Haber: is het conflict opgehelderd? Zal ik dan maar verder gaan? Zoals ik al zei hebben alle aanwezigen hun naam op een lijst gezet.

Hermann:

Moest dat van de nazi's?

Max Planck:

Nee, nee, maar dat leek ons wel een goed idee. Dan hadden we meteen een presentielijst. Zo nodig zouden we hiermee kunnen laten zien dat we niets te verbergen hebben. Kijk (*Hij haalt de lijst uit zijn binnenzak, laat hem zien en geeft hem aan Charlotte.*)

Hermann (*kijkt over haar schouder mee*):

Gelukkig, zijn beste vrienden Willstätter en Schmidt-Ott waren er. Niet alleen vrienden, maar ook mannen van groot aanzien. (*Hij grist de lijst min of meer uit haar handen.*) En zijn collega's Schiemann, Heubner, Meitner, Strassmann en Delbrück. Zij hebben zich niets van het verbod van de Nazi's aangetrokken. Dapper.

(*Met verbazing in stem*) Ik zie hier allemaal namen staan van de **vrouwen** van collega's en **vrouwen** van vrienden van mijn vader.

Max Planck (*triomfantelijk*):

Ja, daar zat de zaal vol mee! Uit protest tegen het besluit dat hun mannen niet mochten komen! Geweldig!

Hermann (*cynisch*):

Een passief protest van Duitse wetenschappers. Daar zal Hitler van wakker liggen!

Max Planck:

Een **passief** protest **is** ook een **protest**. De collega's en vrienden wilden demonstreren dat ze niet zo maar uit vrije wil afwezig waren. Daarom stuurden ze hun echtgenoten als hun vertegenwoordigers. Zo voorkwamen ze dat er slechts een handjevol mensen bij de herdenkingsbijeenkomst aanwezig zou zijn.

Hermann:

Wat eigenlijk de bedoeling van de nazi's was. (*Hij kijkt op de lijst*) Ik zie dat Carl Bosch en nog andere vertegenwoordigers van IG Farben er ook waren.

Charlotte:

De collega's van IG Farben hebben hem twee jaar terug in de steek gelaten. Dat heeft hij nooit kunnen begrijpen. Alleen Carl Bosch beseftte het onrecht dat Fritz werd aangedaan. Alleen **hij** heeft hem indertijd een bijzonder hartelijke brief geschreven om hem te ondersteunen!

Hermann:

Daar bleef het helaas bij. Maar IG Farben had dan ook andere belangen! Ik hoorde dat ze Hitlers verkiezingscampagne financieel hebben ondersteund.

Max Planck:

Beste Hermann, gelukkig heeft Fritz dat niet geweten.

Hermann:

Herr Professor, dan had hij **wel** begrepen hoe de kaarten lagen.

Charlotte:

Dat IG Farben hem ontrouw was, hem verraden had. Een schandaal.

Lutz:

Professor, waarom heeft IG Farben Hitler eigenlijk gesteund? Wat was hun belang? Of bestaat de leiding uit nazi's?

Max Planck:

Nee natuurlijk niet. Maar **elke** industrie wil **altijd** een goede verstandhouding met de overheid, want die kan grote opdrachten geven.

Lutz:

Is zo'n industrie **erg** afhankelijk van de overheid?

Max Planck:

Soms wel, met name bij het ontwikkelen van nieuwe producten, is financiële ondersteuning van de overheid meer dan gewenst. Tegelijkertijd heeft een overheid een sterke, moderne en financieel gezonde industrie nodig. Er zijn dus gezamenlijke belangen. Samenwerking is noodzakelijk.

Lutz:

Herr Professor, u bent wetenschapper en president van het beroemde Keizer Wilhelm Genootschap. Hoe afhankelijk is de **wetenschap** van de industrie en de overheid?

Max Planck:

Evenals bij **de industrie** en de overheid geldt ook hier dat **de wetenschap** en overheid van elkaar afhankelijk zijn. Een modern land dient wetenschappelijk voorop te lopen, heeft gedegen wetenschappelijke kennis nodig en dient gedegen wetenschappelijk onderzoek te bevorderen, zo nodig financieel mogelijk te maken. Wetenschappers realiseren zich deze afhankelijkheid en zijn daardoor bereid rekening te houden met de wensen van de overheid.

Lutz:

Hoe ver gaan wetenschappers hierin?

Max Planck:

Iedere wetenschapper maakt op ieder moment zijn eigen afwegingen op grond van zijn eigen waarden.

Lutz (aarzelend):

Nu u dit zo zegt, Professor, ik vraag me af waarom u vandaag de herdenkingsbijeenkomst begonnen bent met met de Hitlergroet met heil Hitler? *(Hij maakt het bekende gebaar met de gestrekte arm)*

Max Planck (onaangenaam verrast):

Eh, wel ja, Hitler Heil Hitler Dat moet je niet al te letterlijk opvatten, Lutz. Het gaat natuurlijk om het heil dat ik de Duitse bevolking toewens.

Lutz:

Maar een volk **onder leiding** van Hitler. Uw groet suggereert toch dat u Hitler en de nazi's ondersteunt?

Max Planck:

Welnee, zoals ik al zei, het gaat mij om Duitsland. Bovendien ... velen gebruiken deze groet. Het verbindt de Duitsers met elkaar in hun streven het heil van Duitsland te bevorderen. Hitler geeft alleen maar leiding aan het Duitse volk.

Lutz:

Alleen maar Hoe staat u eigenlijk ten opzichte van Hitler?

Max Planck:

Onder zijn leiding gebeuren goede en minder goede dingen. Goed is bijvoorbeeld het nieuwe elan in Duitsland. Dat is goed voor het herstel van de economie en de welvaart van het volk. Wetenschap, techniek en industrie krijgen nieuwe impulsen. Het leger wordt weer opgebouwd. De werkeloosheid verdwijnt. Minder goed is de macht die hij in korte tijd naar zich toe heeft getrokken.

Hermann:

Minder goed? Dat is heel zwak uitgedrukt! Hij heeft de rechtsstaat vernietigd! En het constitutionele stelsel! Hij kondigt als een dictator maatregelen af. Hij sluit mensen uit vanwege ras of politieke opvattingen en mensen met een onafhankelijke geest, die de vrijheid liefhebben. Zij worden vervolgd en voelen zich in zekere zin gevangen. Vluchten is hun enige mogelijkheid.

Lutz:

Wat moeten wij joden in dit Duitsland? Zijn er nog kansen? U moet het weten, want u hebt Hitler bezocht om mijn vader voor het instituut te behouden. Dat heeft niet geholpen. Maar wat ik graag wil weten: hoe reageerde Hitler toen?

Max Planck:

Ik zal die ontmoeting nooit vergeten. Het was een en al teleurstelling. Want Hitler wilde onder geen beding uitzonderingen maken. Voor geen enkele jood. Ook niet voor een jood zoals je vader, uit - volgens mij - een eerbiedwaardige familie, die altijd de Duitse cultuur heeft uitgedragen. Ik heb Hitler uitgelegd hoe belangrijk het zou zijn om je vader - en andere joodse wetenschappers - voor Duitsland te koesteren vanwege hun grote betekenis voor het land. Maar hij wilde er niets van weten. Volgens Hitler klitten de joden altijd samen. Duitsland kan wel zonder de joodse wetenschappers, zei hij. Ik heb hem gezegd dat Duitsland zichzelf zou verminken en dat het buitenland van hun kennis zou gaan profiteren. Hierop barstte Hitler uit in een tirade over de rol van de joden in de samenleving. Hij ging zo tekeer, dat verdere communicatie niet meer mogelijk was. Hij was voor geen rede vatbaar. Toen ben ik vertrokken. Volkomen gedesillustioneerd.

Hermann:

Onvoorstelbaar, zo'n houding van de leider van Duitsland. Schandalig eigenlijk. Zal Duitsland mijn vader ooit rehabiliteren? Die heeft wel andere tijden meegemaakt. Ik herinner me bijvoorbeeld nog heel goed het was eind april 1915 dat hij - als held - terugkwam van het front in België.

Scène 8

Berlijn, 1 mei 1915

Fritz Haber (in militair uniform), Clara Immerwahr en Max Planck zijn bij Fritz en Clara thuis, in de woonkamer. Er staan drankjes en hapjes op tafel. Clara schenkt Max een borrel in.

Clara:

Alstublieft, Herr Professor.

Max Planck:

Hartelijk dank, Frau Dr. Haber.

Fritz:

Mag ik ook wat, Claartje? Per slot van rekening draait het feestje toch om mij!?

(Clara schenkt hem zonder iets te zeggen een borrel in.)

Clara:

Kunnen wij wel feestvieren, terwijl de oorlog is vastgelopen, terwijl er iedere dag zo veel soldaten sneuvelen? *(Fritz kijkt boos naar haar en wendt zich naar Max Planck.)*

Max Planck:

Het doet mij deugd dat u bevorderd bent tot **kapitein** in het Duitse leger! De keizer had gelijk, toen hij de regering hiertoe opdracht gaf. U heeft het meer dan verdiend! U bent de eerste wetenschapper, wat zeg ik, de eerste jood, die officier is geworden in het pruisische leger. Nogmaals van harte gelukgewenst! *(Ze klinken samen.)*

Fritz (*trots*):

Hartelijk dank. Vindt u het goed, dat ik uw felicitaties overbreng aan al mijn medewerkers?

Max Planck:

Zeker, natuurlijk, u hebt het samen verdiend! Maar **u** was - zoals ik van meerdere zijden heb vernomen - de vastberaden, energieke, daadkrachtige en briljante organisator op het Oorlogsministerie. U was overal! Niet alleen op het oorlogsministerie, maar ook in het laboratorium, in de chemische fabriek, op het proefveld en aan het front!

Fritz (*onderkoeld*):

Ik deed slechts mijn plicht als Duitser.

Clara (*afkeurend*):

Hij deed slechts zijn plicht.

Max Planck:

U ziet er trouwens **geweldig** uit in uw nieuwe uniform! Wat vindt u, Frau Dr. Haber?

Fritz:

Ja, Claartje, wat vind jij er eigenlijk van? En mag ik nog een borrel van je?

Clara (*schenkt Fritz met enige tegenzin een borrel in en zegt in richting van Max*):

Ik weet niet wat ik ervan moet vinden, misschien komt dat, omdat ik er nog aan moet wennen dat het eigenlijk geen ècht militair uniform is. **Fritz** heeft het zelf ontworpen.

Max Planck:

Zelf ontworpen? Hoezo?

Fritz (trots):

Ik moest wel, want mijn functie bestond nog niet!
Die heb ik zelf gecreëerd. Inclusief mijn kapiteins-uniform.

Clara:

Voor mij is het een kostuum uit een operette.

Max Planck:

Wat ik het geweldige van uw prestatie vind, is dat u de eerste bent die het voor elkaar kreeg dat krijgsmacht, wetenschap en industrie doeltreffend gingen samenwerken.

Fritz (trots):

Dat was niet gemakkelijk, dat geef ik toe, maar uiteindelijk kon ik - aan het front in Vlaanderen - het effect aantonen van de inzet van gifgas.

Max Planck:

Was het eigenlijk een soort experiment om te onderzoeken hoe doeltreffend gifgas kan zijn voor onze oorlogvoering?

Fritz:

In zekere zin wel, ja. Een experiment van groot militair belang. Deze keer niet in het laboratorium met proefdieren of ergens op een proefveld, maar aan het front.

Clara:

Met mensen.

Fritz:

Met vijandelijke soldaten.

Max Planck:

Hoe heeft u uw experiment opgezet?

Fritz:

We hebben gekozen voor de vastgelopen oorlog in Vlaanderen. In Ieper hebben we - zonder dat de vijand dit in de gaten had - in onze loopgraven over een breedte van 6 km 6000 cilinders ingegraven. Geen geringe prestatie. Dus om de meter stond een cilinder. Alles bij elkaar 160 ton vloeibaar chloor. Aardig wat dus. Toen de wind eindelijk gunstig stond, gaf ik het startschot, waarop alle cilinders werden open gedraaid. Het chloorgas stroomde als een geel-groene wolk van 6 km breed en een hoogte van anderhalve meter over de grond in de richting van de vijand.

Max Planck:

En toen? Wat gebeurde er toen?

Fritz (*trionfantelijk*):

Wat we hadden gehoopt - en ook wel verwacht! De Fransen en Algerijnen werden compleet verrast! Er ontstond grote paniek! Zonder noemenswaardige tegenstand konden we het niemandsland oversteken en de vijandelijke loopgraven bereiken!

Max Planck:

Wat trof u daar aan?

(*Fritz zwijgt.*)

Clara (*in de richting van Max*):

Onbeschermd soldaten. Snakkend naar adem. Kokhalzend en brakend. Bloed spugend. Stikkend. Stervend.

Fritz (*docerend*):

Chloorgas werkt nu eenmaal heftig in op ogen, neus en keel. Dat leidt tot helse pijnen op de borst, duizeligheid. De longen verbranden, de longblaasjes vullen zich met vocht. Uiteindelijk verdrink je in je eigen slijm.

Clara:

Kortom: Je bent ten dode opgeschreven! Tenzij je beschermd bent.

Fritz:

Een natte zakdoek voor de mond en neus – en liefst een afsluitende bril voor de ogen - had veel ellende kunnen voorkomen!

Clara (*sarcastisch*):

Had hen dat even van tevoren laten weten! Maar in plaats **daarvan** kregen de stervende soldaten een dodelijke bajonetsteek tussen hun ribben!

Fritz:

Waarmee ze uit hun lijden werden verlost!

Clara:

Gelukkig was een deel van de soldaten in paniek gevluht. Die hebben het er waarschijnlijk levend van af gebracht. Maar hoe ziet hun verdere leven er uit?

Fritz (*afstandelijk*):

Dat valt nog niet te zeggen. Dat hangt af van de dosis waaraan ze waren blootgesteld. Dat kan variëren van tijdelijke lichte klachten tot levenslange ernstige longproblemen.

Clara:

Je hebt in Ieper dus een nieuw soort oorlogsinvaliden gecreëerd.

Fritz:

In elke oorlog veroorzaken wapens – van welke soort dan ook – lijden. Dat is onvermijdelijk.

Max Planck:

Wat was het specifieke van uw nieuwe wapen?

Fritz:

Ons gifgas **kon** iets wat munitie en explosieven **niet** konden. Het kon de loopgraven binnendringen. Ons gifgas kon de patstelling van de vastgelopen loopgravenoorlog doorbreken. Ons gifgas kon een beslissende doorbraak forceren. En zo de oorlog bekorten. Het kon het aantal doden en gewonden verminderen. Kortom: het kon het lijden verminderen. Aan beide kanten.

Max Planck:

En ... in hoeverre is dat gelukt?

Fritz:

Onze troepen boekten 4 km terreinwinst. Voor hen lag het front open over een breedte van 8 km.

Max Planck:

Maar 4 km winst? Waardoor werd de opmars gestopt?

Fritz:

Ze werd niet gestuit. We hadden door kunnen lopen tot de Belgische kust, als er voldoende troepen klaar hadden gestaan.

Max Planck:

Maar die waren er niet, begrijp ik?

Fritz:

Precies. En vrij snel daarna werd het gat in het front gedicht door Canadese troepen.

Max Planck:

Jammer. Hoe kwam het dat er onvoldoende troepen klaar stonden?

Fritz:

Onze generaals hadden niet zo veel vertrouwen in onze actie. Generaals vertrouwen voornamelijk op oude technieken. Ze dromen nog steeds van de traditie van heldendom en ridderlijkheid, maar die tijd is allang voorbij. Ze houden niet zo van experimenten, zeker als die opgezet worden door wetenschappers. Door hun kortzichtigheid ging een unieke kans verloren om met beperkte verliezen een beslissende doorbraak te forceren.

Clara:

Uiteindelijk kunnen we dus constateren dat de actie militair weinig heeft opgeleverd!

Fritz (*docerend*):

Maar als experiment was de actie heel geslaagd! Een geslaagd experiment is immers een experiment dat belangrijke nieuwe informatie oplevert. Ik heb kunnen vaststellen dat de inzet van chloorgas grote effecten heeft. Het is niet alleen een psychologisch wapen, dat met name onbeschermden soldaten grote schrik aanjaagt, voor paniek zorgt, op de vlucht jaagt en hun moreel wezenlijk aantast. Het brengt een vastgelopen front in beweging. Er kan terreinwinst worden geboekt. Het kan zelfs leiden tot een beslissende doorbraak, die de oorlog kan verkorten of beëindigen. Mijn eindconclusie is dan ook dat chemische wapens humaan zijn!

Clara:

Maar dan vergeet je daarbij wel even het gruwelijk effect dat je aanval had op de slachtoffers! Ik heb gehoord dat er misschien wel 5000 doden zijn gevallen en twee tot drie keer zoveel gewonden! Als je daar tenminste van kan spreken in het geval van gifgas.

Max Planck:

Het vaderland is blij met het resultaat van uw actie! U bent niet voor niets tot kapitein bevorderd.

Clara:

Maar de hele wereld heeft met woede en afschuw gereageerd op je actie! Men vond het barbaars!

Fritz (*zet boos zijn borrel neer*):

De hele wereld de hele wereld De hele wereld is hypocriet! Blijkbaar vindt de hele wereld het minder barbaars, als soldaten schotwonden oplopen of

geraakt worden door splinters van granaten of door bommen en hierdoor overlijden of ernstig gewond worden?

Max Planck:

Explosieven worden door iedereen geaccepteerd. Dat zijn min of meer 'gewone' wapens, waaraan vriend en vijand gewond zijn geraakt. Chemische wapens zijn nieuw en worden daarom wellicht afgekeurd.

Fritz:

Explosieven ontleen hun effecten **ook** aan chemische reacties. Bij explosieven gaat het om fysieke beschadigingen en vernietiging, bij chemische wapens om giftigheid. De effecten van vlammenwerpers en brandbommen zijn ook chemisch van aard. Wat is eigenlijk het verschil? Is er wel een verschil?

Clara:

Dat is een academische kwestie. Het is een feit dat chemische wapens angstaanjagend zijn en demoraliserend werken. En dat ze door de lucht worden aangevoerd. Misschien zijn ze kleur- en reukloos, je hoort ze niet, je weet nooit zeker of je wel goed beschermd bent. Je kunt zomaar vanuit het niets vergiftigd worden en stikken. Chemische wapens zijn gruwelijk.

Fritz:

Is gifgas erger dan aan flarden geschoten te worden? Is het erger dan bijvoorbeeld een opengereten buik? Erger dan leegbloeden? Erger dan doorzeefd worden door granaatsplinters? Erger dan armen of benen

kwijtraken? Erger dan verbranden, verdrinken of levend begraven worden? Zijn de effecten van gifgas erger dan te creperen door afgrijselijke wonden? Zijn de effecten van gifgas erger dan onherkenbaar verminkt te worden?

Clara:

De vreselijke gevolgen van jouw gifgas komen niet in **de plaats** van die reeds bekende - en onvoorstelbare - verschrikkingen. Ze komen **erbij!**

Max Planck:

Was de inzet van uw gifgas toegestaan?

Clara:

Het was in strijd met de internationale afspraken!

Fritz:

Dat laatste is een misverstand, Clara.

Max Planck:

Mocht het nu wel of mocht het nu niet? Hoe zit dat?

Fritz:

Het gebruik van **granaten** met gifgas was verboden. Maar gifgas uit **cilinders** was toegestaan.

Clara:

Je hebt gelijk – oh wat ben je toch weer spitsvondig - althans gelijk volgens **de letter** van de internationale afspraken. Maar volgens **de geest** van de afspraken mochten überhaupt geen gif of vergiftigde wapens worden gebruikt, niet in granaten èn niet in cilinders, in geen enkel wapen. Het was toch voor iedereen duidelijk dat gifgas verwerpelijk was?

Fritz:

Nee, internationaal werd alleen het vergiftigen van drinkwater en levensmiddelen verboden! Bovendien: We wisten dat de Fransen granaten wilden ontwikkelen - granaten zonder scherfwerking - gevuld met chloorgas. Dus granaten die alleen maar gif zouden verspreiden! **Dàt** was verboden!

Max Planck:

Begrijp ik het goed, dat wat **wij** deden - het vergiftigen van de in te ademen **lucht** door gifgas uit **cilinders** - dat dat was toegestaan?

Fritz:

Zonder meer. Bovendien mocht het, omdat de Fransen als eersten gifgas hadden gebruikt. Weliswaar kleinschalig, maar toch. Een tegenmaatregel was toegestaan. We hadden recht op vergelding!

Clara:

Maar jullie zogenaamde vergeldingsactie was buiten alle proporties! Bovendien is internationaal ook afgesproken dat wapens en stoffen, die **onnodig** lijden veroorzaken, verboden zijn!

Fritz:

In onze visie was hier geen sprake van onnodig lijden. Zoals ik al eerder zei, het was juist bedoeld om onnodig lijden in een vastgelopen oorlog te voorkomen. Trouwens, er is bij elk gebruik van wapens, welke dan ook, sprake van **onvermijdelijk** lijden.

Clara:

De geallieerden zullen dit niet op zich laten zitten! Zij zullen ook gifgas gaan inzetten. Zo zal zich een nieuw soort oorlogvoering ontwikkelen. Binnenkort is alles als wapen toegestaan! Jouw gifgas in Ieper is pas het begin!

Fritz:

Het wordt onvermijdelijk een schaakspel van scheikundigen op zoek naar steeds giftiger stoffen en steeds efficiënter technieken. Wij zullen gaan broeden op een zet, die de vijand schaakmat zet! Het is de kunst om een gifgas te ontwikkelen, waartegen geen verweer is.

Max Planck:

Laat dat maar aan de Duitse scheikunde over. Die is beter dan de Franse of Engelse!

Fritz:

Helemaal juist. Wij zijn op alle terreinen creatiever!

Clara:

Ook op het terrein van de moraliteit? Jullie vieren elke uitvinding als een overwinning en als een bevestiging van jullie superioriteit!

Fritz:

Niet **onze** superioriteit, maar die van de Duitse wetenschap en van Duitsland! Begrijp je dan niet dat het gaat om het **overleven** van het vaderland?

Clara:

Blijkbaar is dat het enige waar het nog om draait.

Fritz:

De oorlog heeft momenteel mijn hoogste prioriteit.

Clara:

Heb je nog ruimte voor kwesties “met een lagere prioriteit”?

Fritz:

Zoals?

Clara:

Je gezin om maar wat te noemen. Voor mij en onze Hermann.

Fritz:

In deze tijden is dat moeilijk.

Clara:

Hoe zit het met je verantwoordelijkheid voor ons gezin? Ik zie je nauwelijks meer, Fritz! Tel ik nog wel mee? Telt Hermann nog mee? Zijn opvoeding laat je helemaal aan mij over. Dat is trouwens al jaren zo. Toen Hermann nog klein was, zag je hem al bijna nooit. Weet je nog, toen hij amper drie maanden was, ging jij doodgemoedereerd voor 5 maanden op studiereis naar Amerika!? Maar nu hij groter wordt, is je afwezigheid eigenlijk onacceptabel. Fritz, ik mis gewoonweg jouw ondersteuning. En ik weet dat Hermann je mist.

Fritz:

Heel veel Duitse moeders staan er alleen voor! Die moeten zich toch ook redden!? En die hebben vaak meer dan een kind!

Clara:

Maar je kent Hermann niet! Weet je wel hoe gevoelig hij is? Hoeveel aandacht hij nodig heeft? Besef je wel hoe zwaar het is om hem alleen op te voeden?

Scène 9

Berlijn, januari 1935.

Charlotte, Hermann en Lutz zijn nog steeds in de voormalige werkkamer van Fritz Haber.

Charlotte:

Blijkbaar was jij vroeger, toen je nog klein was, al een moeilijk opvoedbaar kind. Wat me trouwens niet verbaast, hoor.

Hermann:

Sinds wanneer bent u het met mijn moeder eens? Ja, mijn moeder vond me wel eens lastig. Maar welk kind is nooit lastig? Lutz, jij?

Lutz (*speelt de onschuld*):

Ik? Ha, geen gemakkelijker kind dan ik. Alleen nu zegt mijn moeder dat ik in een moeilijke leeftijd zit. Eva, mijn zusje

Charlotte (*in richting van Lutz*):

Laat Eva er buiten! Het past jou, als jongere broer, niet om iets over haar te zeggen. Bovendien is zij er nu niet bij en kan ze zich niet verdedigen! Praat liever over jezelf! Maar dat hoor ik nooit. Nou, dan zal ik het maar zeggen: Ik vind je lui en egoïstisch. Alleen met jezelf bezig. Ongeïnteresseerd in anderen! Apathisch, niet vooruit te branden!

Lutz:

U zegt toch altijd dat het bij mijn leeftijd hoort! Nou, dat zal dan wel! Dat is dan maar zo!

Charlotte:

Zie je, daar heb je het weer! Kijk eens naar jezelf, kom in beweging, doe eens wat, neem je verantwoordelijkheid!

Lutz:

Als ik wat doe, als ik mijn eigen weg ga, dan ga ik volgens u altijd - hoe zegt u dat ook al weer zo mooi - dan ga ik over de grenzen van het toelaatbare heen. Dat geeft nog meer gedoe.

Hermann:

Betutteling is het. *Charlotte kijkt verbaasd, daarna afkeurend.*

Lutz:

Was dat bij jou dan ook zo?

Hermann:

Ja, heel vergelijkbaar, maar alleen met dit verschil: Dat mijn ouders **niet** gescheiden waren.

Lutz:

Wat maakt dat dan uit?

Hermann:

Minder betutteling. Soms waren mijn ouders met elkaar bezig. Dan had ik even rust.

Lutz:

Jij hebt het geluk gehad dat je vader thuis was. Jij had in elk geval de káns om **hem** te leren kennen. Die kans had **ik** niet.

Hermann:

Theoretisch wel ja. Maar in de praktijk? Hij was niet in mij geïnteresseerd. Dus praatten we niet met elkaar.

Charlotte (*in de richting van Hermann*):

Laat ik het dan nogmaals zeggen: blijkbaar vond je moeder je een moeilijk kind.

Hermann:

Maar mijn vader vond me helemaal niet moeilijk.

Lutz:

Hoe zat dat nou, was je nou moeilijk of niet moeilijk?

Hermann:

Mijn vader wist eigenlijk van niks, hij heeft me helemaal niet opgevoed. Zoals ik al eerder zei: Hij was er nooit en als hij er dan toch een keer was, dan was hij moe en prikkelbaar en lag hij op de bank. Of hij was thuis aan het werk of hij had knallende hoofdpijn dan moesten we op onze tenen door het huis lopen. Dat was niet gemakkelijk voor mijn moeder en mij.

Ik herinner me nog goed - het gebeurde regelmatig - dat mijn vader in onze huiskamer met collega's doorwerkte. Op een keer, toen ik nog klein was, nam mijn moeder me aan haar hand mee naar binnen en zei tegen zijn collega's: "Neem me niet kwalijk heren, maar mijn man is zo verstrooid, dat hij - als ik hem niet af en toe zijn zoon laat zien - vergeet dat hij ook **vader** is."

Ik kon wel door de grond gaan.

Lutz:

En hoe reageerde vader?

Hermann:

Hij reageerde helemaal niet, hij lachte wat ongemakkelijk, maar later, toen de collega's weg waren, maakten mijn ouders ruzie.

Charlotte:

Ja, zijn werk was **alles** voor hem. Maar tegelijkertijd was hij toch ook heel zorgzaam? Hij heeft je toch ook vaak geholpen!?

Hermann:

Geholpen? Hij heeft zich vaak met me bemoeid, terwijl ik wilde dat hij me met rust liet. Maar wat **hij** wilde **moest** gebeuren, ook al had **ik** mijn twijfels of wilde **ik** dat niet. Bijvoorbeeld mijn studiekeuze: ik wilde rechten studeren, maar hij drong me een studie scheikunde op.

Charlotte:

Dat was toch ook beter voor je?! Scheikunde is toch het vak van de toekomst?

Hermann:

Dat mag zo zijn, maar mijn interesse lag bij een rechtenstudie. Een ander voorbeeld: ik promoveerde bij Freundlich en ging daarna werken bij Mayer. Beiden waren bevriende collega's van mijn vader. **Hij** koos ze voor me uit. Uit zijn vele wetenschappelijke vrienden. Nog een voorbeeld. Margarethe en ik wilden ons verloven, maar mijn vader was daar erg op tegen! Hij vond het nog te vroeg. Hij had blijkbaar - zoals altijd - andere plannen met me.

Charlotte:

Begrijpelijk. Margarethe was soms neerslachtig. Bovendien snap ik nog steeds niet wat ze in jou zag.

Hermann:

Dat **hoeft** u ook niet te begrijpen. Dat **kunt** u ook niet begrijpen.

Charlotte:

Je bent niet evenwichtig. Je bent iemand die makkelijk te beïnvloeden is, iemand die zijn verantwoordelijkheid niet neemt en de weg van de minste weerstand zoekt.

Hermann:

Zo is het wel genoeg!

Charlotte:

En een slappeling die te veel drinkt! Je vader zag het goed!

Hermann:

Hou op! Mijn vader met al zijn goede bedoelingen ... Hij drukte wèl te vaak zijn wil door! Hij walste over me heen en nam beslissingen zonder rekening met me te houden. Hij nam me eigenlijk nooit serieus. Zag me niet voor vol aan. Ik was niet tegen hem opgewassen.

Charlotte:

Ja, je vader was dominant. Dat weet ik helaas ook uit eigen ervaring.

Hermann:

Daarbij was ik vaak onzeker. Zo is mijn natuur nou eenmaal. Maar mijn vader maakte me nog onzekerder. Hij wist altijd alles (*met nadruk*) – **altijd alles** – beter.

Charlotte:

Hij had ook vaak de beste argumenten. Hij wist ook zo veel!

Hermann:

Van wetenschap en techniek, dat klopt. Maar niet van **mensen**.

Lutz:

Terwijl hij door collega's en studenten op handen werd gedragen. Hoe verklaar je dat dan?

Hermann:

Op zijn werk kon hij lief en aardig zijn. Uit vrijheid. Daar hoefde hij in principe niks. Hij hoefde niemand op te voeden. Thuis had hij die vrijheid niet tegenover mijn moeder en mij. Ik verwachtte een liefdevolle vader, die oprecht in mij geïnteresseerd was. Maar hij luisterde niet, kende me niet, wist niet wat ik wilde.

Lutz:

Ik vraag me af of hij in mij en Eva geïnteresseerd was.

Charlotte:

Hij is van jou en Eva blijven houden, dat weet ik zeker.

Hermann:

Of handelde hij vanuit een schuldgevoel?

Lutz (*verbaasd, in richting van Charlotte*):

Was hij dan schuldig aan jullie scheiding?

Charlotte:

Hij werd opgeslokt door zijn werk, zodat er geen plaats meer was voor mij en jou en Eva.

Lutz:

Geen plek meer in zijn hart?

Charlotte:

Zoals ik al zei: Hij hield van jullie!

Hermann:

Maar hield hij ook van **mij**? Dat vraag ik me werkelijk af.

Charlotte:

Jij stond altijd voorop! Eerst kwam **jij**, dan kwam **ik** pas. Hij heeft je juist veel te vaak je zin gegeven. Hij liet mij vaak thuis achter met mijn zieke kinderen om zelf naar een kuuroord te gaan of op vakantie. Of om jou te zien! Ik had graag veel meer samen met hem willen reizen en in de wereld mooie en zonnige dagen willen beleven in het gezelschap van interessante mensen. Maar hij koos steeds voor jou, als het erop aan kwam. Hij heeft je altijd verwend! Tot op het laatst!

Hermann:

Ja, op **zijn** manier dan. Maar hij had geen idee hoe moeilijk ik het had.

Charlotte:

Eigenlijk ben je je hele leven al verwend, ook door je moeder.

Lutz:

Hebt u haar goed gekend?

Charlotte:

Nee, maar je vader heeft me vaak over haar verteld.

Lutz:

Hermann heeft haar toch goed gekend!!

Hermann:

Dankjewel, Lutz! Je hebt gelijk! Ik ben hier de enige die mijn moeder goed gekend heeft! Ze was een lieve vrouw, maar ze had het moeilijk met mijn vader. En zij was niet de enige.

Charlotte:

Ze had het vooral moeilijk met jou, zoals ik het later ook moeilijk met jou had!

Hermann (*pakt een glas, schenkt een borrel in*):

Laat mijn moeder er toch buiten! Ik wil dat niet horen! **Ik** had het moeilijk, omdat ik de zoon was van een beroemde vader: een genie in het lab, een redder van de mensheid, een held aan het front, maar een bemoeial in huis ... Ik kon het eigenlijk nooit goed doen. Ik werd altijd met hem vergeleken!

Charlotte (*vals*):

Pijnlijk, voor iemand met jouw talenten!

Hermann:

Op school begon het al. (*Hij doet met z'n stem een schooljuf na.*) "Oh, **weet** jij dat niet? Oh, **kun** jij dat niet? Je bent toch een **kind** van Professor **Haber**?" Ik was nooit **Hermann**, ik was altijd '**de zoon van**'. Ik vond het moeilijk om zelfstandig te worden. Ik kreeg nooit de kans om mijn eigen weg uit te stippelen.

Lutz:

Eigenlijk werd jouw weg door **hem** bepaald!

Charlotte (*tegen Lutz*):

Je vader moest wel! Hermann kon het niet zelf!

Hermann:

Wat weet u er nou van? U kent alleen maar de verhalen die mijn vader u verteld heeft!

Charlotte:

Ik heb mijn eigen ervaringen met jou en hecht meer geloof aan de verhalen van hem dan

Hermann:

Dan aan mijn verhaal? Je **kent** mijn verhaal helemaal niet! **Niemand** kent mijn verhaal, omdat ik het nog nooit verteld heb. (*Hermann drinkt in één keer zijn glas leeg.*)

Scène 10

Berlijn, 1 mei 1915

Na afloop van het feest zijn Fritz en Clara alleen overgebleven in hun huiskamer. Clara ruimt de boel op. Fritz hangt wat onderuitgezakt in een stoel.

Fritz:

Nu Planck weg is, wil ik je nog wel even zeggen dat ik het erg **jammer** vond dat jij niet in onze feestvreugde kon delen.

Clara:

Je weet toch waarom ik niet vrolijk kan zijn!

Fritz:

Ik vond het trouwens niet alleen jammer. Ik heb me ook aan jou **geërgerd**.

Clara:

Ja, laten we het daar eens over hebben, zeg. Wat denk je hoe ik me voelde toen ik zag hoe jij je de hele avond uitsloofde voor die jongedame, die secretaresse van je!

Fritz:

Hoe kom je erbij? Mijn secretaresse was er helemaal niet.

Clara:

Wie het dan ook maar was! Dat maakt me niet uit. Ik vond het heel pijnlijk! Mij zag je niet staan!

Fritz:

Daar moet je niets achter zoeken. Begrijp je dan niet dat ik blij word als iemand vriendelijk en aardig tegen me doet?

Clara:

Ja, vooral als het een jonge vrouw is. Ik vond je gedrag gênant. Ik schaamde me diep.

Fritz:

Wanneer deed jij de laatste keer vriendelijk en aardig tegen mij? Dat zou ik niet weten.

Clara:

Ik wel lang geleden.

Fritz:

Te lang geleden. Dat ergert mij!

Clara:

Maar ik gedraag me in gezelschap netjes. Wat ik van jou niet kan zeggen. Of mocht ik niet met de gasten praten? Mocht ik alleen het eten en drinken verzorgen? Had je dat liever gehad?

Fritz:

Wat flauw! Natuurlijk niet! Ik wil alleen even terugkomen op wat je vanavond zei over mij en mijn werk voor het vaderland. Je weet heus wel dat je je mening mag geven.

Clara:

Ook als die afwijkt van die van jou?

Fritz:

Natuurlijk mag dat. Waar ik alleen moeite mee heb is dat je mij zo openlijk afkeurt. **In het bijzijn van anderen**, bedoel ik.

Clara:

Bepaal **jij** soms wanneer **ik** iets mag zeggen?

Fritz:

Nee, ik wil alleen dat je eerst goed nadenkt voordat je wat zegt. Dat je je serieus afvraagt of het wel verstandig is – **als anderen erbij zijn** – om ernstige kritiek op mijn activiteiten te uiten.

Clara:

Aha, dus ik denk niet goed na? En mijn kritiek is onverstandig?

Fritz:

In gezelschap kun je niet alles zeggen!

Clara:

Maar wat ik zeg, bepaal ik nog altijd zelf.

Fritz:

Dan kies je er bewust voor om een ander wellicht in verlegenheid te brengen. Hoe moet hij reageren? Jou gelijk geven, mij gelijk geven? Zeg het maar.

Clara:

Dat mag die ander zelf weten. **Ik** heb recht op mijn eigen mening. Waarom zou ik die niet mogen uiten?

Fritz:

Omdat anderen niets te maken hebben met onze meningsverschillen.

Clara:

Ben ik helemaal niet met je eens. Jij wilt gewoon niet dat onze meningsverschillen naar buiten komen. Ik vind dat anderen best mogen weten hoe ik over het een en ander denk. Zoals ik zelf graag wil weten hoe een ander denkt.

Fritz:

Ik denk niet dat anderen in jouw mening geïnteresseerd zijn.

Clara (boos):

Hoezo niet? Zoals **jij** niet in **mijn** mening geïnteresseerd bent, bedoel je?

Fritz:

Ik ben wel degelijk geïnteresseerd, dat weet je heel goed.

Clara:

Ja je luistert wel of beter nog je hoort het wel aan dat geef ik toe, maar het beïnvloedt je niet. Het verandert niks bij jou.

Fritz:

Wil jij me dan **veranderen!**? Waarom accepteer je me niet zoals ik ben?

Clara:

Dat kan ik niet. Ik wil eerst het gevoel krijgen dat je **mij** serieus neemt!

Fritz:

Dat doe ik! Ik heb alleen andere ideeën!

Clara:

Je houdt geen rekening met mijn gevoelens! Wat **ik** wil, vind jij niet belangrijk! Dat is **nu** zo en dat is al jaren zo! Ik had me zo graag gelijkwaardig aan jou gevoeld.

Fritz:

Je **bent** gelijkwaardig aan me. Hoe vaak moet ik je dat nog zeggen! We hebben door omstandigheden alleen heel verschillende taken en verantwoordelijkheden!

Clara:

Bij gelijkwaardigheid stel ik me héél iets anders voor. Goed overleg. Rekening houden met elkaar. Maar al aan het begin van ons huwelijk bleek hoe ouderwets jij over man-vrouw-verhoudingen denkt. Je wist dat ik vóór ons huwelijk een tijd lang mijn vader thuis verzorgd heb, waar ik geen enkele voldoening in kon vinden. Toch moest ik van jou de huishouding gaan doen.

Fritz (*schreeuwend*):

Jij was tóch de hele dag thuis!

Clara:

Man, schreeuw toch niet zo! Straks wordt Hermann nog wakker!

Fritz:

Ach, die jongen slaapt toch gewoon!

Clara *(met hand bij haar oor):*

Stil, ik dacht dat ik wat hoorde op de trap.

Fritz:

Inbeelding. Dat komt wel vaker voor, zeker als het om Hermann gaat.

Clara:

Hoe weet jij dat nu? Je bent toch nooit thuis! Ik wel, alle dagen ben ik met hem thuis. Ook al wilde ik dat niet. Maar als vrouw kreeg ik geen werk in dat mannenbolwerk van de chemische wetenschap. Dat was blijkbaar mijn lot

Fritz:

We hebben allemaal ons lot. Als ik geen jood was geweest, dan had ik veel sneller carrière gemaakt. Door mijn afkomst moest ik lang op mijn succes wachten. Dat was **mijn** lot. Ik had je graag wetenschappelijk werk gegund. Dat weet je heel goed. Een tijd lang heb je mij toch bij mijn werk mogen helpen?

Clara:

Ja, als jouw assistente. Ook al niet gelijkwaardig. En na Hermanns geboorte moest ik ook nog eens volledig voor hem gaan zorgen! Daar kwam heel wat bij kijken. Vooral ook omdat hij ziekelijk was.

Fritz:

Had **ik** het dan moeten doen? Had **ik** dan mijn werk moeten opgeven?

Clara:

Nee, dat verwachtte ik helemaal niet van jou, gezien jouw prestaties en ambities. Maar wel dat je meer rekening met me zou houden, omdat je wist dat ik mijn situatie niet gewild had en het daar moeilijk mee had. Ik had me veel meer voorgesteld van mijn leven als echtgenote, moeder en huisvrouw. Thuis had ik niks aan je. Jij was altijd moe. Jij had in al die jaren geen aandacht voor me. Ik miste het huwelijkse leven, waar ik indertijd voor gekozen en zo op gehoopt had en voelde me eenzaam. We deelden samen niets meer en groeiden uit elkaar. Ik werd neerslachtig. Van binnen ging ik langzaam dood.

Fritz:

Je trok een muur om je heen en was voor mij niet meer bereikbaar. Je verloor je aandacht voor je uiterlijk en werd een huissloof, liep de hele dag met een schort voor. Gefrustreerd en met migraine achter het fornuis. Ik zag het, voelde me machteloos en ging maar weer aan het werk!

Clara:

Je had totaal geen respect voor me! Je was **getrouwd** met je **werk**. Niet met **mij**. Ik had het zwaar.

Fritz:

Clara, je weet net zo goed als ik dat je een gevoelige en kwetsbare natuur hebt. Met jouw aard is leven niet gemakkelijk. Zo ben je nu eenmaal. Ik heb geleerd dat ik daar niets aan kan veranderen.

Clara:

Volgens jou ligt het allemaal aan mij. Maar je hebt helemaal geen inzicht in mij, omdat je egocentrisch bent.

Fritz:

Mijn werk slokt me op en sloopt me! Al jarenlang.

Clara:

Ja, dat weet ik! Je bent altijd aan het werk! Je **was** altijd aan het werk, moet ik zeggen! Alsof het nog niet genoeg was, nam je ook nog vaak collega's mee naar huis. Dan konden jullie gewoon doorwerken. En ik maar zorgen voor jullie natje en droogje! Mij werd nooit gevraagd of ik dat wel wilde. Ik had niks in te brengen. En eigenlijk is dat nog steeds zo, zelfs nu ik je niet zo vaak meer zie, omdat je regelmatig naar het front gaat!

Fritz:

Dat hoort nu eenmaal bij mijn werk. Ik moet er heen. Ik kan er niet onderuit. Ik moet mijn eigen keuzes maken. Niemand kan dat voor mij beslissen. Ook jij niet! Morgenvroeg moet ik weer naar het front!

Clara:

Nee toch! Waarom dat dan weer?

Fritz:

Na het succes van Ieper moet ik naar het oostfront in Rusland om daar chemische wapens in te zetten!

Clara:

Je gaat maar door! Jouw keuzes voor het vaderland - alsmaar voor het vaderland - raken mij zo vreselijk diep. Begrijp je dat dan niet?

Fritz:

Begrijp jij dan niet, hoe noodzakelijk mijn werk is? Ik bepaal mede het lot van ons vaderland.

Clara (*berustend*):

Maar ook **mijn** lot.

Fritz:

Ons **aller** lot. We ontkomen er niet aan.

Clara:

Vroeger had ik er grote moeite mee dat ik als vrouw niet serieus genomen werd. Daardoor kon ik geen bijdrage aan de wetenschap leveren. Ook al was ik in Breslau de eerste vrouwelijke doctor in de scheikunde. Ja, ik mocht vroeger na lang zeuren van mijn kant af en toe aan huisvrouwen colleges geven over natuurwetenschap in het huishouden. Over de scheikunde van het keukenkastje. Nu ben ik blij dat ik geen wetenschapper ben, nu treft mij in ieder geval geen blaam.

Fritz:

Begrijp ik hieruit dat jij je - als je nu wetenschapper was geweest - **niet** dienstbaar had opgesteld naar het vaderland?

Clara:

Juist, dat had ik niet gekund. Ik had dat geweigerd.

Fritz:

Jij hebt nu makkelijk praten. Niemand weet of je dat ook daadwerkelijk gedaan zou hebben. Zou je dat werkelijk gedurfd hebben?

Clara:

Geloof je me niet? Dan ken je me nog steeds niet! Ik zou het vaderland nooit kritiekloos kunnen gehoorzamen. Jouw vaderlandsliefde is blind en onbegrensd.

Fritz:

Ik ben niet de enige. Ik zet me met mijn volle kennis en ervaring in om mogelijke oplossingen te bedenken voor militaire problemen. Ik zou juist alle lof moeten krijgen voor mijn grote vaderlandsliefde!

Clara:

Je schuift je volle verantwoordelijkheid af naar de militairen, die jouw kennis en ervaring toepassen.

Fritz:

Ik schuif niks af. De volle verantwoordelijkheid ligt altijd al bij hen. Zij bepalen immers met welke middelen de oorlog gevoerd wordt. Zij vragen de wetenschappers en technici slechts om hen van de modernste middelen te voorzien. Zo werden steeds grotere kanonnen ontwikkeld en mitrailleurs, vlammenwerpers, prikkeldraad

Clara:

En jouw gifgas! De wetenschap en de techniek zijn toch niet bedoeld om gemilitariseerd te worden en moderne methoden te vinden waarmee militairen sneller, effectiever en massaler kunnen doden!

Fritz:

Elke wetenschapper zou **in vreedestijd** voor de **mensheid** moeten werken en **in oorlogstijd** voor het **vaderland**.

Clara:

Elke wetenschapper zou zijn eigen geweten – altijd - moeten laten spreken.

Fritz (*wijst op zichzelf*):

Dat heeft deze wetenschapper al gedaan.
(*sarcastisch*) Geheel volgens je wens!

Clara (*schreeuwend*):

Heb jij wel een geweten?

Fritz (*opmerkelijk rustig*):

Wat dacht je? Natuurlijk! Maar mijn geweten speelt slechts een doorslaggevende rol in persoonlijke kwesties, als ik in vrijheid kan handelen. Dan verantwoord ik mijn uitspraken en daden aan mezelf en de mensen om me heen.

Clara:

Weinig van gemerkt.

Fritz (*opnieuw rustig*):

In kwesties die het persoonlijke overstijgen, bijvoorbeeld in kwesties van landsbelang ten tijde van oorlog, speelt de stem van mijn geweten een ondergeschikte rol. Voor mij is dan doorslaggevend dat het vaderland de volle inzet verlangt van elke burger. Ik stel me dienstbaar open leg verantwoording af aan het vaderland.

Clara:

Dus in oorlogstijd gaat het geweten van het vaderland boven je eigen geweten?

Fritz:

Ja, juist. Dan heb ik geen vrijheid meer. Dan schakel ik mijn persoonlijk geweten uit.

Clara:

Voor jou staat in oorlogstijd onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan het vaderland voorop?

Fritz:

Ja, kritiekloze en onbegrensde gehoorzaamheid aan de politieke machthebbers.

Clara:

Waarom in **vredesnaam**?

Fritz:

Omdat het mijn plicht is. Omdat mijn land het wil. Omdat we dat met elkaar willen. Althans de meerderheid van de bevolking.

Clara:

En andersdenkenden worden monddood gemaakt!

Fritz:

Duitsland moet eensgezind zijn. Het is oorlog, Clara!

Clara:

Ik word niet serieus genomen! In Duitsland ontbreekt politiek en ethisch bewustzijn!

Fritz:

Vanuit dat bewustzijn kies ik juist voor gehoorzaamheid!

Clara:

Vanuit dat bewustzijn offer jij je menselijkheid op.

Fritz:

Oorlog is onmenselijk.

Clara (*schreeuwend*):

Jouw bijdrage maakt de oorlog nog onmenselijker
.... Jouw bijdrage is gewetenloos, gruwelijk en
barbaars. Pervers is het!

Fritz (*sarcastisch*):

Schreeuw toch niet zo. Straks wordt onze jongen
nog wakker!

Clara (*wanhopig*):

Fritz, begrijp je dan niet dat je op een heilloze weg
bent? Dat je ziel ten onder gaat? Dat je een pact sluit
met de duivel?

Fritz (*boos*):

Ik stop met deze discussie! Wat ik al zei: Ik moet
morgen vroeg op.

Clara:

Fritz, ik smeed je: Stop toch met die ontwikkeling
van de gifgassen! Ik kan het niet langer verdragen!
Doe het toch voor mij! Ga morgen niet naar het
oostfront!

Fritz:

Ik kan niet anders. Ze wachten daar morgen op me.
Je zult ermee moeten leven! Ik ga naar bed! Waar
zijn mijn slaappillen? (*Hij zoekt en vindt een doosje
en neemt enkele pillen hieruit. Daarna neemt hij deze*

in met behulp van een borrel. Hij doet zijn jasje uit, gooit dat over de stoel en gaat weg.)

Clara (*schreeuwend*):

Je bent geen mens meer. Jouw gifgas is de adem van de duivel. Je hebt zo veel doden en gewonden op je geweten. En er komen er nog veel bij! Ik kan niet meer!

Scène 11

Berlijn, januari 1935.

Charlotte, Hermann en Lutz zijn nog steeds in de voormalige werkkamer van Fritz Haber. Hermann verbergt zijn hoofd in zijn handen en huilt. Lutz haalt een glas water en geeft dat aan Hermann.

Hermann (*drinkt en droogt zijn tranen af; snikkend*):
Dat waren de laatste woorden, die ik van haar gehoord heb.

Lutz:
Hoezo haar laatste woorden? Wat gebeurde er dan?

Hermann (*half huilend*):
Midden in de nacht werd ik plotseling wakker door twee harde knallen. Ik rende naar beneden en vond mijn moeder buiten in de tuin. Ze lag op de grond en bloedde uit haar borst. Ze had het dienstpistool van mijn vader in de ene hand en een briefje in de andere.

Lutz:
Was je er samen met onze vader?

Hermann:
Nee, ik schreeuwde met alles wat in me was om hem wakker te maken, maar dat lukte niet.

Charlotte:
Vanwege zijn slaappillen natuurlijk!

Hermann:

Uiteindelijk ben ik naar zijn slaapkamer gerend en heb ik hem in zijn bed wakker moeten schudden.

Lutz:

Hebben jullie nog met je moeder kunnen praten?

Hermann:

Nee, ze was niet meer aanspreekbaar, bovendien zakte ze steeds verder weg.

Charlotte:

Waren alleen je vader en jij bij haar?

Hermann:

Ja, alleen wij, en we huilden. *Hermann begint weer te huilen.*

Charlotte:

Hermann, wat moet dat vreselijk voor je zijn geweest ...

(Lutz legt arm om Hermann heen. Hermann huilt door, maar stopt na een korte tijd.)

Hermann:

We legden mijn moeder op een bed en zagen hoe ze stierf. Ik had het gevoel dat ik brak, dat een deel van mij ook dood ging.

Lutz:

Hoe lang heeft ze nog geleefd?

Hermann:

Ik weet het niet. De tijd stond stil. Toen het ochtend werd vertrok mijn vader - alsof er niets gebeurd was - naar Rusland. Hij liet me alleen.

Lutz:

Dat kan ik niet geloven! Liet hij jou alleen achter?
Dat kan toch niet waar zijn?

Hermann:

Ik begreep het niet. Ik begrijp het nog steeds niet.
En toch is het gebeurd.

Lutz:

Ik begrijp het ook niet. Ongelooflijk.

Charlotte:

Hij heeft me verteld dat hij verlof heeft gevraagd om nog niet naar Rusland te hoeven gaan. Maar dat werd hem geweigerd.

Hermann:

De grote oorlogsheld, wiens vrouw zich van het leven heeft beroofd, kreeg geen uitstel om zijn vrouw te kunnen begraven?

Lutz:

Wat was dat voor een land waarin hij leefde?

Charlotte:

Een land waarin het leven van een mens niet telde!

Hermann:

Wat was dat voor een man, dat hij die weigering accepteerde? En gewoon gehoorzaamde! Wat was dat voor een vader? Had hij dan geen gevoel in zijn lijf?

Charlotte:

Wel degelijk, maar hij kon zijn gevoelens niet of nauwelijks naar buiten brengen. Dat was te moeilijk voor hem. Hij zette ze opzij en viel terug op zijn zekerheden. Op zijn denken. Wat hij altijd zo gewend was om te doen. Dan werd hij weer gewoon de rechtgeearde Pruis voor wie werk en vaderland heilig waren. Daar moest alles voor wijken. Dat ken ik wel van hem.

Hermann (boos):

Waarom liet hij mij alleen? Puur uit plichtsbesef? Dat kan ik niet geloven. Hoe dan ook, hij ging weg. Ik bleef alleen achter.

Lutz (boos):

Hij had bij je moeten blijven, Hermann! Zonder hem was de oorlog aan het oostfront ook wel doorgegaan!

Hermann:

Of was het méér dan plichtsbesef? Ik heb me dat vaak afgevraagd. Kon hij de plek waar de afschuwelijke gebeurtenis had plaatsgevonden niet langer verdragen? Voelde hij zich schuldig aan de dood van mijn moeder? Durfde hij mij niet onder ogen te komen? Vluchtte hij daarom naar het front?

Charlotte:

Ik weet dat hij aan het front vaak zo veel moest regelen en dat hij het daar zo druk had dat er geen

ruimte was voor zijn verdriet. Hij zei een keer: als de kogels me om de oren vliegen dan voel ik alleen de angst of ik zal overleven.

Hermann:

Maar ik was nog een kind en ik voelde me vreselijk eenzaam en sloot me op in mezelf. Ik begreep niet waarom mijn vader niet in was gegaan op mijn moeders verzoek. Waarom was hij niet gestopt met de ontwikkeling van gifgas? Hij was schuldig aan haar dood!

Charlotte:

Dat is niet zo! Jouw moeder was toch al jaren neerslachtig! Sterker nog: Ze was zielsziek! Daar kon je vader toch niks aan doen?

Hermann (*verontwaardigd*):

U heeft haar nooit gekend, maar hebt blijkbaar wel een oordeel over haar!

Charlotte (*krabbelt een beetje terug*):

Ik geef alleen maar weer wat ik van je vader heb gehoord. Meer niet. En ik weet dat suïcide binnen haar familie wel meer voorkomt.

Hermann:

Heeft u haar familie goed gekend? En was haar zelfdoding niet méér dan zomaar een zelfdoding? Was het geen protest tegen de activiteiten van mijn vader? Een moedige daad van verzet tegen de inzet van moderne wetenschap voor de oorlogvoering?

Charlotte:

Ik ken de verhalen van neerslachtigheid in haar familie. Dat zegt mij genoeg.

Lutz (*bezwierend*):

Moeder, kunt u zich voorstellen dat een mens zó wanhopig is dat hij niet langer meer kan leven? Dat hij geen uitweg meer ziet door omstandigheden waar hij niets aan kan doen?

Charlotte:

Moeilijk.

Hermann:

Ik kan me dat wel voorstellen, Lutz.

Charlotte:

Omdat je karakter lijkt op dat van je moeder.

Hermann:

Daar ben ik blij mee. Zo bewaar ik een stuk van haar in mezelf. Zo is ze altijd een beetje bij me.

Lutz:

Hermann, heb je vader wel verteld dat je de laatste ruzie van hem met je moeder had gehoord?

Hermann:

Nee, dat heb ik niet gedurfd.

Lutz:

Heb je hem ooit gevraagd wat op het afscheidsbriefje van je moeder stond?

Hermann:

Dat wel, maar hij kon zich geen afscheidsbriefje herinneren.

Lutz:

Dat meen je niet!

Hermann:

Ik weet het niet. Ik begon zelfs te twijfelen of er ooit een briefje was geweest. Misschien had ik het me verbeeld? Ik moest ermee leven dat ze geen afscheid van me had genomen. Ik voelde me door haar in de steek gelaten.

Lutz:

Heb je hem dat ooit verteld?

Hermann:

Nee, ik kon het niet.

Lutz:

Wat hield jou tegen?

Hermann:

Omdat hij thuis nooit meer over mijn moeder heeft gesproken. Mijn moeder was taboe. Of was hij haar vergeten? Trouwens: niemand heeft – nooit meer – over haar gesproken. Daarom ben ik zo bang dat zij voor altijd vergeten is. Dat niemand, maar dan ook niemand, beseft dat haar dood ook moed vergde. Ik ben zo bang dat ik de enige ben die nog met liefde aan haar denkt. Als ik vroeger iets over haar zei, dan zag ik meteen het verdriet en de onmacht in mijn vaders ogen. Dan hield ik er maar mee op.

Lutz:

Dat moet heel pijnlijk voor je zijn geweest.

Hermann:

Hij deed mijn moeder tekort.

Lutz:

En jou.

Hermann (*knikt bevestigend*):

We konden nooit met elkaar praten. Tegelijkertijd voelde ik dat hij er alles aan deed – weliswaar op zijn manier – om goed voor me te zijn.

Lutz:

Heeft hij zich nooit verontschuldigd?

Hermann:

Nee, nooit.

Lutz:

Zou hij zichzelf ooit hebben afgevraagd waarom hij zich zo gedragen had?

Hermann:

Ik zou het niet weten. Op het eind van zijn leven misschien. Toen leek hij wel wat te veranderen.

Charlotte:

Ik denk van niet, voor zover ik hem kende. Maar ondanks alles ben ik van hem blijven houden.

Hermann (*boos*):

Dat weten we inmiddels, maar dat is niet meer interessant! Voor mij is het belangrijk of hij van mij heeft gehouden.

Lutz:

Heb jij van hem gehouden?

Hermann:

Ik worstel nog steeds met die vraag. Net zoals ik me afvraag of ik hem kan vergeven wat hij mij heeft aangedaan. Gelukkig heeft hij niet zolang voor zijn dood een voor mij belangrijke wens kenbaar gemaakt.

Charlotte:

Wees duidelijk!

Hermann:

Hij gaf aan dat hij begraven wilde worden op een begraafplaats die voor zijn dierbaren vrij toegankelijk zou zijn. Daarmee viel Berlijn af. Heel Duitsland viel in feite af. En hij vertelde me dat op zijn grafsteen de volgende tekst mocht worden vermeld (*met plechtige stem:*) In oorlog en in vredestijd, zolang het hem gegund was, dienaar van zijn vaderland.

Lutz:

Wat cryptisch! Wat bedoelde hij precies met “zolang het hem gegund was”?

Hermann:

Ik weet het niet. Zolang hij leefde, misschien?

Lutz:

Of totdat Hitler aan de macht kwam?

Charlotte:

Wat maakt het uit?

Hermann:

Dat maakt wel degelijk uit. Want ik realiseer me dat hij eigenlijk te lang heeft geleefd! Als hij eerder was gestorven, dan was hem veel ellende bespaard gebleven. Maar het is niet anders. Waar ik daarentegen heel blij mee ben is dat hij op het eind van zijn leven besloot om zijn vaderland niet langer te dienen en op te komen voor zijn joodse medewerkers. Hij voelde zich zo joods als hij zich nog nooit gevoeld had. Zijn dood voorkwam dat hij in Palestina een nieuw laboratorium zou opzetten. Daarom heb ik besloten om de gehele bibliotheek van mijn vader te schenken aan het natuurwetenschappelijk instituut in Rehovot. Daar zal Dr. Weizmann blij mee zijn.

Charlotte:

Een goed idee, Hermann. Daar zijn al zijn boeken op de juiste plaats. Maar waarom was je vaders laatste wens voor jou eigenlijk zo belangrijk?

Hermann:

Ik was nog niet klaar met mijn verhaal. Want hij heeft nòg een wens kenbaar gemaakt. Ik vind het moeilijk om die wens aan u door te geven. Omdat ik het pijnlijk voor u vind.

Charlotte:

Ik kan me hier niets bij voorstellen! Zeg het maar gewoon!

Hermann:

De laatste wens van mijn vader was dat hij naast **mijn** moeder begraven wilde worden.

Charlotte (*verbijsterd*):

Koos hij ervoor om na zijn dood naast haar te liggen? Dat kan niet waar zijn! Dat is toch onmogelijk, want je moeder ligt in Berlijn begraven en hij in Basel!

Hermann:

Dat is helemaal niet onmogelijk, want ik heb besloten om mijn moeder binnenkort te laten opgraven om haar naast mijn vader te laten herbegraven.

Charlotte:

Ongevoelbaar! Dat Fritz dit wilde, terwijl hij tijdens zijn leven zo ongelukkig met haar was geweest!

Hermann:

Blijkbaar heeft u hem minder goed gekend dan u denkt. Blijkbaar wilde hij toch naast zijn jeugdliefde liggen. En niet naast u.

Charlotte:

Onbegrijpelijk! Waar kwam zijn wens vandaan? Uit schuldgevoel?

Lutz:

Of zag hij uiteindelijk in dat zij - als enige - karakter heeft getoond? Misschien vond hij achteraf dat ze gelijk heeft gehad!? *Charlotte kijkt afkeurend.*

Hermann (*geëmotioneerd*):

Zijn laatste wens kan alleen voortkomen uit liefde voor haar! Althans zo voel ik het.

Lutz (*aarzelend*):

Hermann, dat klinkt ... alsof je dat niet zeker weet.

Hermann (*steeds wanhopiger*):

Ik weet dat ook niet zeker, Lutz. Een trieste constatering, omdat het zo van levensbelang voor me is. Ik heb hem niet ècht gekend. Hij heeft zich niet laten kennen, niet bloot gegeven. Wie kende hem wel? (*In de richting van Charlotte*) Hebt u hem goed gekend? (*Stilte*) U zwijgt! (*Opnieuw stilte*) Overschreed hij in de oorlog geen morele grenzen? Was hij niet gewetenloos? Wie kan mij hierop de antwoorden geven? (*Opnieuw stilte*) U zwijgt nog steeds. (*Opnieuw stilte*) U zwijgt, zoals mijn vader altijd zweeg Mijn moeder, mijn dappere moeder, zij heeft **niet** gezwegen! Wat ben ik trots op haar! Beseffen jullie niet wat het voor mij betekent dat zij **niet** heeft gezwegen! Dat zij ging staan voor haar opvattingen en de uiterste consequentie hieraan verbond? Had mijn vader dit moeten voorkomen? Was hij schuldig? Niemand kan mij hierop de antwoorden geven! Mijn vader niet, mijn moeder niet. Het is definitief te laat voor deze vragen. Maar zonder de antwoorden op mijn vragen kan ik niet verder. Ik **moet** de antwoorden krijgen - ik ben immers zijn zoon! (*Opnieuw stilte; wanhopig schreeuwend*) Horen jullie me niet? Zwijg toch niet langer!

Het licht gaat uit.

EINDE

We horen (een deel van) Beethovens Cavatine uit het kwartet op. 130.

De volgende teksten worden zichtbaar:

Hermann Haber maakte in 1946 een einde aan zijn leven.

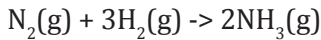
***Fritz Haber wordt in 1952 gerehabiliteerd:
Het Kaiser Wilhelm Institut für physikalische Chemie und
Elektrochemie heet vanaf dat jaar Fritz-Haber-Institut der
Max-Planck-Gesellschaft.***

***Lutz Haber schreef in 1986 het boek 'The Poisonous
Cloud' over chemische oorlogvoering in de Eerste
Wereldoorlog en over de rol die zijn vader hierin heeft
gespeeld.***

Fritz Haber

Een biografie

Zonder twijfel is Fritz Haber (1868-1934) een van de grootste chemici uit zijn tijd. Zijn bekendheid dankt hij voornamelijk aan zijn prestatie uit 1909: de synthese van ammoniak uit luchtstikstof en waterstof.

Vanwege zijn wetenschappelijke genialiteit volgt in 1911 zijn benoeming tot directeur van het *Kaiser Wilhelm Institut für physikalische Chemie und Elektrochemie*.

De ammoniaksynthese is om humanitaire redenen uitermate belangrijk. Nadat Carl Bosch (BASF) het technisch mogelijk maakt om grote hoeveelheden ammoniak te produceren, is productie van kunstmest op grote schaal mogelijk. Bestrijding van honger ligt binnen bereik. Men spreekt in die tijd niet voor niets van 'brood uit lucht'. De hongerdood van miljoenen mensen kan worden voorkomen. Habers uitvinding en zijn vermogen om wetenschap en industrie met elkaar te verbinden, veranderen Duitsland en de wereld.

Is Haber een weldoener voor de mensheid?

Kan die vraag beantwoord worden zonder te kijken naar wat Haber in zijn leven nog meer heeft gedaan?

Fritz Haber is een groot patriot, net zoals vele wetenschappers in het begin van de twintigste eeuw. Zijn standpunt is: "In vreedestijd dien ik de mensheid, in oorlogstijd het vaderland."

Vanuit dit startpunt zet hij zich onvoorwaardelijk in voor de Duitse oorlogvoering in de Eerste Wereldoorlog. Door zijn gedrevenheid werkt hij niet alleen actief mee om ammoniak te gebruiken voor de productie van munitie en explosieven, maar wordt hij ook de vader van de Duitse chemische oorlogvoering. Onder zijn leiding worden verschillende gifgassen ontwikkeld.

Was hij verblind door zijn ambitie een machtige Duitser te worden? Iets wat voor hem - gezien zijn joodse afkomst - eigenlijk onbereikbaar was?

Haber vindt ontwikkeling en inzet van chemische wapens noodzakelijk en gerechtvaardigd om de vastgelopen oorlog weer in beweging te krijgen. De vraag of het gebruik van chemische wapens is toegestaan, laat hij over aan de legerleiding. Hij verwacht een verkorting van de oorlog, een snellere Duitse zege, minder oorlogsslachtoffers en besparing van de levens van vele militairen en burgers. Om die redenen vindt hij de inzet van chemische wapens humaan.

De eerste grootschalige inzet van gifgas vindt in zijn aanwezigheid plaats op 22 april 1915, in Ieper (Vlaanderen). Door gebrek aan vertrouwen bij de Duitse legerleiding brengt het gebruikte chloorgas niet de militaire doorbraak waarop Haber had gehoopt. Ieper brengt wel een chemische wapenwedloop op gang. Haber en zijn collega's ontwikkelen 'betere' gifgassen (o.a. fosgeen en mosterdgas).

Na afloop van de oorlog staat Haber tijdelijk bij de geallieerden op een lijst van oorlogsmisdadigers. Hij vlucht naar Zwitserland en komt pas terug als hij van deze lijst is verwijderd. In 1919 wordt hem de Nobelprijs voor Scheikunde voor het jaar 1918 toegekend voor zijn synthese van ammoniak. Deze

toekenning leidt tot protesten van Franse en Engelse wetenschappers. In hun ogen heeft Haber morele grenzen overschreden.

Welk beeld hebben wij nu van Fritz Haber?

Is hij zowel weldoener als oorlogsmisdadiger? Heeft hij de wetenschap tot werktuig van de duivel gemaakt? We kijken natuurlijk met de ogen van nu. Belangrijk is de vraag is of we rekening willen houden met de historische context waarin hij leefde. Kunnen we überhaupt een genuanceerd oordeel over hem geven? Kennen we Haber goed genoeg? Kunnen wij voldoende inschatten wat de impact is van zijn dilemma's?

Kunnen wij Haber wel begrijpen?

Welke invloed heeft het overlijden van zijn moeder (enkele dagen na zijn geboorte) op hem? Blijft hij in zijn jeugd steeds naar liefde hunkeren door het ontbreken van moederliefde? Wordt deze hunkering versterkt door de koele verhouding met zijn autoritaire vader, die strikte gehoorzaamheid eist? In hoeverre is zijn opvoeding de oorzaak van zijn prestatiegerichte houding en zijn behoefte aan publieke erkenning, waardering en aan succes? Heeft Fritz Haber een egocentrische, misschien zelfs narcistische natuur? Hoe dan ook, Haber is ambitieus en deze aard past heel goed bij de Pruisische norm van die tijd.

Welke invloed heeft zijn joodse afkomst?

Hoeveel last heeft hij van zijn joodse afkomst? Als jood ligt promotie tot officier buiten zijn bereik. Antisemitische gevoelens in de samenleving maken het met name in zijn jonge jaren moeilijk om carrière

te maken in de academische wereld.

Waarom ging hij over tot het protestantisme?

Omdat hij trots is Duitser te zijn en de Duitse cultuur liefheeft? Om zijn vader te laten zien dat hij zijn eigen gang gaat? Of is deze overgang een opportunistische daad om gemakkelijker carrière te kunnen maken?

Hoe hebben privéomstandigheden hem beïnvloed?

Zijn huwelijk met Clara Immerwahr gaat niet over rozen. Het werk heeft Habers allerhoogste prioriteit. Vlucht hij in zijn werk, omdat hij het leven in de wereld-buiten-zijn-werk zo moeilijk vindt?

Door zijn passie voor zijn werk geeft hij Clara nauwelijks aandacht. Zij lijdt onder hun relatie. Clara is de eerste gepromoveerde chemica van de Universiteit van Breslau. Fritz vindt het normaal dat zijn carrière voorrang krijgt boven die van haar. In die tijd is het normaal dat vrouwen nauwelijks kansen krijgen om carrière te maken. En dat geldt zeker voor getrouwde vrouwen. Clara zorgt voor het huishouden en de opvoeding van zoon Hermann. Bovendien heeft ze veel representatieve taken als professorenvrouw. Ze kwijnt weg achter het fornuis. De afstand tussen Clara en Fritz groeit.

De Eerste Wereldoorlog maakt steeds duidelijker hoe sterk de echtelieden verschillen. Fritz Habers onvoorwaardelijke inzet voor het vaderland wordt voor de pacifistische Clara een steeds groter probleem. Ze is met name sterk gekant tegen het ontwikkelen van chemische wapens. Dit vindt zij een perversie van de wetenschap. Hun conflict over de toepassing van wetenschap voor de oorlogvoering veroorzaakt een crisissituatie met dramatische gevolgen. Clara overlijdt in 1915. Twee jaren later

trouwt Fritz Haber met Charlotte Nathan. Uit dit huwelijk worden Eva-Charlotte (Eva) en Ludwig-Fritz (Lutz) geboren.

Na de Eerste Wereldoorlog werkt Haber jarenlang als een moderne alchemist aan een geheim Duits project om goud uit zeewater te extraheren. Hij hoopt dat dit goud gebruikt kan worden voor de Duitse herstelbetalingen aan de geallieerden. Haber is erg teleurgesteld, als blijkt dat dit project mislukt en dat hij Duitsland financieel niet kan redden.

Hij werkt ook mee aan de ontwikkeling van Zyklon, dat bedoeld is om ongedierte te bestrijden. (Dit gif stond aan de basis van Zyklon B dat later in de gaskamers van de Duitse vernietigingskampen zou worden gebruikt).

Ook Habers tweede huwelijk wordt steeds problematischer en eindigt in 1927 in een scheiding.

Maar Habers drama is nog niet voorbij. In april 1933, als de Nazi-regering kort aan de macht is, wordt hij als directeur van zijn instituut verplicht om zijn joodse medewerkers te ontslaan. Uit loyaliteit naar zijn joodse collega's legt hij dit bevel naast zich neer. Om niet te hoeven gehoorzamen vraagt hij zelf ontslag, dat hem kort daarna wordt verleend. Haber voelt zich door Duitsland verraden. Hij, die zich zijn hele leven Duitser heeft gevoeld, voelt zich nog nooit zo joods. Gebroken emigreert hij naar Engeland om in Cambridge te gaan werken. Op verzoek van Chaim Weizmann overweegt hij om naar Palestina te gaan om daar een nieuw laboratorium op te zetten.

Op 29 januari 1934 overlijdt Fritz Haber in Basel, vanwege zijn slechte gezondheid onderweg naar een Zwitsers sanatorium.

Een jaar later organiseert Max Planck, de beroemde natuurkundige en voorzitter van de *Kaiser Wilhelm Gesellschaft*, een herdenkingsbijeenkomst voor zijn vriend en collega Fritz Haber. De Nazi-regering probeert deze bijeenkomst te dwarsbomen, maar onderschat de moed en creativiteit van Planck en zijn collega's. Dit leidt tot een van de weinige protestacties van Duitse intelligentsia tegen het Nazi-regime.

Voorgeschiedenis

Hoe kwam ik ertoe om een toneelstuk over Fritz Haber te schrijven?

Ik ga terug naar 1999, als ik als scheikundeleraar samen met enkele collega's van het *Willem Lodewijk Gymnasium* een onderwijsproject opzet rondom het toneelstuk *Kopenhagen* van Michael Frayn, dat door het Noord-Nederlands Toneel wordt gespeeld. De leerlingen, mijn collega's en ik zijn erg enthousiast over het stuk. In mijn enthousiasme vat ik het plan op om een toneelstuk te schrijven over Fritz Haber. Al sinds de jaren tachtig van de twintigste eeuw, als ik lesmateriaal over chemische wapens ontwikkel, neemt mijn interesse in Fritz Haber toe.

Ik vind Fritz Haber een voorbeeld - misschien wel het voorbeeld - van een scheikundige, waarbij maatschappelijke verantwoordelijkheid van wetenschappers en ethische vraagstukken op een dramatische wijze samenkomen.

Ik had veel vragen over de mens en wetenschapper Fritz Haber en over de historische context waarin hij leefde. Zou ik hem en Duitsland beter leren begrijpen? Zou ik het verhaal van Fritz Haber op een historisch verantwoorde manier kunnen vertellen?

Hoe verliep het zoeken naar antwoorden?

Ik lees in die jaren met groeiende interesse over Fritz Haber en zijn tijd. Met name Fritz Stern, Dietrich Stoltzenberg en Margit Szöllösi-Janze, maar ook andere historici brengen Fritz Haber en zijn tijd tot leven. Het is alsof Fritz Haber bij mij aan tafel aanschuift en mij als een verre oom uit een naburig land over zijn bewogen leven vertelt.

Haber en Duitsland worden mij steeds vertrouwder. Ik ga Habers dilemma's, verbonden met zijn gezins-situatie, zijn werk en zijn vaderland, steeds beter begrijpen.

Hoe verliep het schrijfproces?

De uitvoering van mijn plannen gaat in de eerste jaren relatief langzaam. Maar dat verandert in 2009, als ik met pensioen ga. Ik krijg meer tijd om aan mijn toneelstuk te werken. Bovendien bezoek ik in dat jaar de Amerikaanse chemicus/schrijver Carl Djerassi, die enkele dagen in Bremen verblijft. Ik vraag hem of hij feedback wil geven op de aanpak van mijn toneelstuk. Hij bekijkt mijn plannen, die ik in mooie schema's heb uitgewerkt, stelt enkele korte vragen en spreekt vervolgens zijn bewondering uit voor mijn gedegen aanpak. Hij geeft me nadrukkelijk het advies om niet langer bezig te zijn met het verbeteren van de opzet, maar te beginnen met het schrijven van de dialogen. Bijzonder vind ik dat hij me even later toevertrouwt dat hij zelf nooit zo'n uitgewerkt plan had en 'gewoon' begon te schrijven! Hij zag wel waarheen het verhaal hem bracht! Het advies van Carl Djerassi tilt me over een drempel die ik jaren heb gevoeld vanwege mijn onzekerheid over de opzet van het toneelstuk. Door die onzekerheid stelde ik het schrijven van de dialogen steeds uit. Als ik zijn advies opvolg, bemerk ik dat ik niet alleen veel plezier aan het schrijven beleef, maar vooral dat er vaak geheel nieuwe ideeën opkomen die mijn tekst ten goede komen.

Wanneer was de eerste opvoering?

Deze vindt in Berlijn plaats ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het Fritz-Haber-Institut

der Max-Planck-Gesellschaft. Op 28 oktober 2011 lezen spelers van *Theater 89* een verkorte versie van mijn toneelstuk in de Hörsaal van dit instituut. Deze 1-uursversie begint met een korte scène waarin de personages zich voorstellen. Daarna volgen de scènes 6, 7, 8, 10 en 11. Aan deze opvoering werken mee: Matthias Zahlbaum (Fritz Haber), Johannes Achtelik (Max Planck), Katrin Schwingel (Clara Immerwahr), Alexander Höchst (Hermann Haber), Katrin Schell (Charlotte Nathan), Moritz Meyer (Lutz Haber), Hans-Joachim Frank (regisseur) en Jörg Mihan (dramaturg). Ik vind het heel bijzonder dat een aantal familieleden van Fritz Haber in het publiek aanwezig is: o.a. de 93-jarige Eva Lewis (dochter van Fritz Haber en Charlotte Nathan) en Isabel Traeger (kleindochter van Hermann Haber en Marga Stern). Bovendien is Fritz Stern aanwezig, Amerikaans historicus en peetzoon van Fritz Haber. (Marga Stern is een tante van Fritz Stern.)

Ik ben heel blij dat ik na de opvoering van *Theater89* de gelegenheid krijg om met Fritz Stern en Isabel Traeger na te praten over mijn stuk. Fritz Stern geeft aan dat hij diep geraakt is. Isabel Traeger vertelt me dat ze nieuwe informatie heeft gekregen over haar voorouders. Ze is hier blij mee en complimenteert me met de manier waarop ik het karakter van Hermann, haar grootvader, heb weergegeven. Dit karakter past volgens haar goed bij de verhalen die ze over hem heeft gehoord.

De mooie opvoering van *Theater89*, op de plaats waar Fritz Haber gewoond en gewerkt heeft, en de nagesprekken met vele toehoorders bezorgen me bijzonder mooie ervaringen. Ik ben zeer ontroerd.

Ethiek

De volgende vragen bevorderen bewustwording rondom ethische vraagstukken in relatie tot wetenschap en techniek.

1.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog heeft Duitsland ammoniak niet alleen gebruikt voor de productie van kunstmest, maar ook voor de productie van munitie en explosieven. Zonder dit ammoniak had Duitsland waarschijnlijk eind 1914 / begin 1915 geen oorlog meer kunnen voeren.

Wat vind je hiervan? Geef andere voorbeelden van 'dubbel' gebruik van stoffen.

2.

Door ammoniak kon de honger in de wereld worden bestreden, maar de verbeterde voedselvoorziening had nog een ander effect: Een sterke toename van de wereldbevolking. Zonder kunstmest zouden er nu naar schatting 2 – 3 miljard minder mensen op aarde leven.

Wat vind je van dit bijeffect? Geef andere voorbeelden van onverwachte bijeffecten van uitvindingen.

3.

De productie van ammoniak verbruikt veel fossiele brandstoffen (voornamelijk aardgas) en energie. Bovendien is het gebruik van te veel kunstmest in de landbouw slecht voor gewassen, bodem en milieu.

Op welke manieren kan de duurzaamheid van de productie en het gebruik van kunstmest worden vergroot?

4.

Fritz Haber heeft zich tijdens de Eerste Wereldoorlog nooit bezig gehouden met de vraag of chemische wapens volkenrechtelijk toegestaan waren. Hij liet deze vraag over aan de minister van Defensie. Haber was ervan overtuigd dat deze minister de volkenrechtelijke grenzen streng bewaakte.

Wat vind je van de houding van Haber? Wat was aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog volkenrechtelijk verboden met betrekking tot chemische wapens?

5.

Fritz Haber vergeleek de grootschalige inzet van chloorgas in Ieper met het gebruik van rook en brandend zwavel in de Peloponnesische oorlog. Volgens hem had de ontwikkeling van de chemische industrie de vernieuwing van een oeroude militaire techniek dichterbij gebracht.

Wat vind je van Habers opvatting? Geef andere voorbeelden van belangrijke militaire toepassingen van wetenschappelijke en technische uitvindingen.

6.

In de Eerste Wereldoorlog werden chemische wapens belangrijk en daardoor grootschalig ingezet. Door goede beschermingsmogelijkheden leidden deze wapens tot relatief weinig dodelijke slachtoffers. In 1919 vond Benedict Crowell, plaatsvervanger van

de Amerikaanse Staatssecretaris van Defensie, de chemische wapens een van de effectiefste, maar ook een van de meest humane wapens.

Wat vind je van zijn opvatting? Hoe zijn de opvattingen over chemische wapens in de loop der jaren veranderd en internationaal vastgelegd in het 'Verdrag Chemische Wapens' en de taken en bevoegdheden van de 'Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons' (OPCW) in Den Haag?

Dankwoord

Eind 1999 vat ik het plan op om een toneelstuk te gaan schrijven over Fritz Haber. Ik leg mijn eerste ideeën voor aan Yvonne, mijn echtgenote, en ben blij met haar bemoedigende en stimulerende reacties. In de daaropvolgende jaren spreek ik regelmatig met haar en met vele vrienden en bekenden over mijn ervaringen bij het schrijven van het stuk.

Ik bedank met name Harm Damsma, Roos van Geenen en Herbert Koekkoek voor het creatief meedenken over de opzet van mijn toneelstuk. Ik dank ook de Amerikaanse chemicus/schrijver Carl Djerassi voor zijn reactie op mijn aanpak en zijn advies betreffende het schrijven van de dialogen.

In oktober 2010 heb ik de eerste versie van mijn toneelstuk klaar. Ik vraag vrienden en bekenden om de tekst te lezen en erop te reageren. Hun op- en aanmerkingen leiden tot vele verbeteringen. Hiervoor dank ik Rienk Bijma, Harm Damsma, Käthy Gräfe, Greddy Huisman, Herbert Koekkoek, Ton Koster, Annemiek van der Linden, Bosco van der Linden, Kor en Greet Meihuizen, Harriët Menger, Ria Rottier, Bas Sprenger de Rover, Yolande Vrooyink, Jari en Douwe Wiersma.

Eind 2010 wordt bij ons thuis het stuk lezend gespeeld. Zal het publiek geboeid worden? Hoe lang zal het stuk duren? Ik wil de spelers van het eerste uur hartelijk bedanken: Jari Wiersma (Clara Immerwahr), Herbert Koekkoek (Fritz en Hermann Haber), Ton Koster (Max Planck), Jacqueline van Weering (Charlotte Nathan) en Bosco van der Linden (Lutz Haber). Maar ook het publiek bij deze 'première': Jannie Snijder, Kor en Greet Meihuizen,

Jan en Judith Mulder, Yolande Vrooyink, Ijsbrand van Weering en Douwe Wiersma.

Deze eerste opvoering leidt opnieuw tot voorstellen ter verbetering van het stuk. Ik dank Jari Wiersma en Harm Damsma, met wie ik deze voorstellen verwerk. Harm overtuigt me bovendien van het belang om meer aandacht te geven aan 'persoonsgebonden taal' en keuzes te maken uit 'de juiste taalregisters'. Al met al leidt het tot veel aanpassingen van de tekst.

In februari 2011 neem ik contact op met Gerard Meijer, directeur van het *Fritz-Haber-Institut der Max-Planck-Gesellschaft* in Berlijn. Hij is geïnteresseerd en nadat hij mijn tekst gelezen heeft reageert hij enthousiast. Ik dank Anke Schuster, die mijn tekst in het Duits vertaalde niet alleen voor haar mooie vertaling, maar ook voor haar opmerkingen t.a.v. de tekst, die daardoor op een aantal punten wezenlijk verbeterd is. Op verzoek van Gerard Meijer zend ik de Duitse versie van mijn tekst naar Dieter Hoffmann (*Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte*) en Bretislav Friedrich (*Fritz-Haber-Institut der Max-Planck-Gesellschaft*). Ook Eckart Henning en Dirk Ullmann (*Archiv zur Geschichte der Max-Planck-Gesellschaft*) en Karsten Horn (*Fritz-Haber-Institut der Max-Planck-Gesellschaft*) lezen mijn stuk. Zij attenderen me op enkele historische onjuistheden, waar ik hen heel erkentelijk voor ben. Ook dank ik Gerard Meijer voor zijn voorstel om *Theater89* een gedeelte van mijn toneelstuk lezend te laten spelen ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het *Fritz-Haber-Institut*. Ik wil ook Eric R.J. Wils (*Stichting Studiecentrum Eerste Wereldoorlog*) bedanken voor zijn op- en aanmerkingen, die tot een aantal tekstcorrecties hebben geleid.

Ik dank Eric Vander Borgh, filmer bij de OPCW (*Organisation for Prohibition of Chemical Weapons, Den Haag*). Hij maakt een video-opname van de opvoering in Berlijn. Een gedeelte van deze opname gebruikt hij in zijn film "*Fires*", die OPCW in april 2012 uitbrengt. Ik dank hem bovendien, omdat hij bereid is zijn geluidsopnamen ter beschikking te stellen aan Kirsten Heckmann-Janzen, die in opdracht van Kulturradio RBB (*Rundfunk Berlin-Brandenburg*) een radioprogramma voorbereidde over het leven van Clara Immerwahr. In dit programma, dat op 2 mei 2012 is uitgezonden, is een fragment te horen uit de opvoering van "*Der Chemiker*".

Ik bedank Gerard Stout voor zijn enthousiaste inzet en creatieve ideeën bij de uitgave van dit boek.

Tot slot wil ik vooral Yvonne bedanken. Haar enthousiasme heeft me al die jaren geïnspireerd en haar reacties en kritische op- en aanmerkingen hebben vaak tot nieuwe ideeën en tekstverbeteringen geleid.

Chrétien Schouteten (Hoensbroek, 1944) heeft een belangrijk deel van zijn werkzame leven aan de chemie gewijd. Hij werkte als research-assistent bij DSM in Geleen en gaf les op de *Regionale Scholengemeenschap De Borgen* in Leek en op het *Willem Lodewijk Gymnasium* in Groningen. Ook was hij vakdidacticus scheikunde bij de *Rijksuniversiteit Groningen*. Hij ontwikkelde lesmateriaal over maatschappelijke thema's en ethische vraagstukken. Voor zijn lesmateriaal over chemische wapens ontving hij de A.G.Dake-prijs van de *Stichting voor Transnationale Educatie*.

Hij ontwikkelde samen met *Gymnasium 1* uit Severomorsk (Rusland) een project over het thema alcohol, dat de Onderwijsprijs voor de Provincie Groningen kreeg en genomineerd werd voor de Nationale Onderwijsprijs.

Mede voor zijn vernieuwende lesmateriaal voor het vak scheikunde en het ontwikkelen van gezamenlijke onderwijsprojecten met bovengenoemd Russisch gymnasium werd hij benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau.

Hoe gaan wetenschappers om met hun maatschappelijke verantwoordelijkheid? Hebben zij in tijden van oorlog nog ruimte voor een eigen geweten? Waar liggen hun morele grenzen?

Het toneelstuk **De scheikundige**, gebaseerd op historische feiten, dramatiseert het bewogen leven van Fritz Haber, de Duitse chemicus die in 1909 wereldberoemd werd door zijn synthese van ammoniak met behulp van luchtstikstof. Zijn uitvinding maakte groot-schalige productie van kunstmest mogelijk. Dit was een zegen voor de mensheid: eindelijk kon de honger wereldwijd worden bestreden.

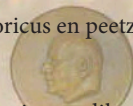
Ammoniak evenwel was in Duitsland ook nodig voor de productie van munitie en explosieven in de Eerste Wereldoorlog. Fritz Haber was – in weerwil van zijn joodse afkomst - een groot patriot, die zich met al zijn kennis inzette voor de Duitse oorlogsindustrie. Hij werd de vader van de Duitse chemische wapens. Habers vrouw, Clara Immerwahr, was de eerste gepromoveerde chemica van de Universiteit van Breslau. Als pacifiste bezag ze met lede ogen het – volgens haar perverse – werk van haar man. Hun conflict over de toepassing van wetenschap voor oorlogsdoeleinden eindigde in een familiedrama.

Fritz Haber, oorlogsheld uit de Eerste Wereldoorlog, bleef niet veel bespaard. In 1933 verdreef Nazi-Duitsland hem naar het buitenland.

De ethische dilemma's waarvoor Fritz Haber als wetenschapper en als mens werd geplaatst, zijn van alle tijden.

“Ik ben diep geraakt.”

FRITZ STERN, Amerikaans historicus en peetzoon van Fritz Haber.

“Een indrukwekkende confrontatie met dilemma's van wetenschappers in moeilijke tijden.” GERARD MEIJER, extern wetenschappelijk lid van het *Fritz-Haber-Institut der Max-Planck-Gesellschaft* en voormalig directeur van dit instituut (2002-2012).

“Dit toneelstuk brengt op een originele manier de emotionele essentie van het drama in Habers leven dichterbij.” ROALD HOFFMANN, Amerikaans chemicus (Nobel Prijs voor de Scheikunde, 1981), (toneel)schrijver en dichter.

Ter Verpoozing

ISBN: 978-90-73064-24-9